II.

MILAN BEGOVIĆ

Umjetnikovi zapisci

Br. 12

BE-L-KA

23222

ZLATKO MILKOVIĆ

MILAN BEGOVIĆ

KAO DRAMATIK I MISTIK

U suvremenoj hrvatskoj književnosti ime Milana Begovića zaprema posebno mjesto, kakovo je riedko kada naći i kod većih književnosti i kod većih naroda, nego li je hrvatski. Rođen u Vrlici — u dalmatinskoj Zagori — nedaleko mora i u susjedstvu Meštrovićeva sela, kraja gdje dominira sunce, krš, vrletne kamene stiene i slani miris blizkog mora, on nosi u sebi sve odlike Mediteranca. Čovjeka, koji je onaj sjajan trak sunčeve svjetlosti, koje je tamo tako intezivno, kao nigdje drugdje u Hrvatskoj i koje prži toliko, da više puta prodire svojom snagom sve do samoga mozga, ponesao u svojoj duši sve do svojih starih dana. To je sunce, taj Mediteran, taj kraj pun svjetlosti i mirisa mora, koje se naslućuje i u svakome Begovićevom djelu. Dok kod drugih hrvatskih književnika, koji su rođeni u drugim predjelima, koji su ro-

dom iz sjevernijih krajeva te karakteristike toploga juga ne nalazimo toliko, kao kod njega. Begović upravo u svojim djelima vrca temperamentom i elementarnom, prirođenom snagom čovjeka iz Vrlike.

Mile Budak nosi u sebi karakteristike Ličana, zasićenog škrte i siromašne ljepote ličkoga krajobraza, velebitskih sjena, koje se poput magle provlače njegovim djelima i kao iz kamena izklesanim karakterima njegove Anere, Musinke, Blažića i Lukana (Ognjište). Miroslav Krleža, najbuntovniji pisac imade u sebi još uviek nemirne, buntovničke krvi Matije Gubca, svojega Zagorja, politure velikoga grada, u kojemu je odgojen, nestaloženost i vječni nemir, kakav nalazimo u Hrvatskom Zagorju, tome vječnom razsadištu hrvatskog buntovničtva, pravaške misli i vječnog traženja nečeg novoga. Vladimir Nazor nosi u sebi svoje more, svoje sunce, ljubav za klasiku, za mitologiju, pun je legenda, malo romantičnosti, pun neke uzvi-

šene epike i tragike svojih likova, koji ga prate počam od njegovih »Hrvatskih kraljeva« — najbolje hrvatske sbirke pjesama poslije Kranjčevića i Vidrića, pa sve do najnovijih djela. Sida Košutić, mistici sklona žena-spisateljica, polazi na svoje selo, daje svoje zagorske seljake, donosi tugu i biedu malog čovjeka, ali se ponovno opet vraća vječnoj, upravo možemo kazati sublimiranoj ljepoti najčišće književnosti i stvara svoju »Vriesku«. U njoj prevladava konačno ipak žena i nalazi nakon izleta u selo, ponovno samu sebe u intimnoj lirici djevojačke duše.

Još imade tih imena cieli niz. Imena kao što su to imena velikoga nemirnjaka, Grabancijaša i bunđije A. G. Matoša, nesretnoga, poludjelog Vidrića, Kovačića, Djalskoga, koji unosi aristokraciju u svoje romane, Novaka, koji je ginuo na podnožju Velebita u ustaškom Senju i dao nam tip maloga Primorca, Dinka Šimunovića, pisca Dalmacije, sunca i sinj-

skih alkara, Sudetu, koji umire sa dvadesetitri godine od sušice i stvara najbolju hrvatsku lirsku novelu »Mor« i stihove, koji odišu smrću, Galovića, koji umire pogođen prvom srbskom kuglom na fronti u ranu jesen 1914. godine, Tina Ujevića, majstora rime i ritmova, Ljube Wiesnera, kome se divi i sam Miroslav Krleža, koji inače sve ruši itd.

Ali jedno od svih tih imena izkače zasebno, a to je ime Milana Begovića. Ne moguće, što bi on bio najveći i najbolji. Ne, Miroslav Krleža, je snažniji, Mile Budak je veći u romanu od njega, Nazor je klasičniji, Novak je mirniji, Galović je dublji. Ali odskače svojom silnom erudicijom, svojom svestranošću, svojim elanom, temperamentom, originalnošću, invencijom i bogatstvom ideja i misli, koje prevladavaju u njegovim djelima. Jer on je svestran. On piše i pjesme i romane, drame i studije, putopise i novele, kritike i aktovke. Piše djela, koja su slabije literarne vriednosti, da odmah

paralelno s time izdaje djelo, koje hrvatsko ime pronosi diljem čitavog svieta. Šta više, u jednom te istom djelu daje nam stranice krcate ljepotom i bogatstvom, duboke i iskrene, proživljele i napisane u jednom jedinom dahu, kraj stranica, koje djeluje hladnije i slabije, te se samo razlievaju u širinu, a dubina se gubi i nestaje. A kraj svega toga, ipak ostaje ono, što on je. Pisac sagrađen iz kontrasta, iz sunca i sjene, iz neizmjernog siromaštva svojega kraja u kome se rodio i iz neizmjernog bogatstva ljepote, koji ga u tome kraju okružuje. U domovini piše djela, koja se sbivaju u Europi, u velikome svietu, među stranim ljudima, u Francuzkoj, Englezkoj, Europi uobće, a kada je vani, onda plače za domovinom i piše o Vrlici i o Hrvatskoj. U eri svojih najvećih dramskih napona on stvara najbolji hrvatski lirski roman »Dunja u kovčegu«, a kada stvara najveći roman »Giga Barićeva i njenih sedam prosaca« i »Bisag Grad«, piše najbolju

svoju dramu »Bez trećega«, koja je u triumfu prolazila svim europskim pozornicama i odnosi mu medalju Légion d'honeur u Parizu kao dar i priznanje za davanu dramu na francuzkim pozornicama. On je čovjek koji se posvema prepušta svojim osjećajima, on je onaj koji govori zajedno sa svojom Gigom Barićevom: »Osjećati znači živjeti, sve drugo je mehanika života«. Ili na jednom drugom mjestu govori u istome romanu ovako: »Sav taj život je jedan veliki apsurd sa svim svojim izprepletanjima, labirintima, procesima, neprotumačljivostima, mrežama, varkama, i nema nego da ga živiš, šutiš i ne tumačiš. I onako se ništa ne da mienjati. Sve je šareno, raznoliko, izvezano, stoobrazno, tisuće želja, tisuće nada, bezbroj varka, bezbroj boli, bezgranično sreće, neizmjerno nesreće, a sve onda dolazi na jedno: život jest kakav jest i jedan jedini put je tvoj osobni«.

U ovim redcima možemo nazrievati obrise Begovićeva fanatizma,

kojemu se posvema prepušta u svome životu i ne usuđuje se krenuti protivnim pravcem, nego li ga vodi. On kao kakav orientalni mislioc, ne misli ništa; ili bolje rečeno, misli onako, kako mu to diktira sam život, a sve njegove misli usmjerene su samo u jednom smjeru, a to je smjer koji možemo označiti samo jednom jedinom rieči — živjeti!

Takova silna volja za životom osjeća se u svakoj njegovoj gesti, u svakome redku, koji napiše. A tko ga pozna osobno, znade, da se to isto odigrava i u njegovom osobnom životu. Udaren od kapi, još je uviek ostao aktivnim, brzim, pokretnim, snažnim i nesvladanim. Putuje, čita i radi, radi i samo radi. Kao da želi pošto poto što više dokazati, da je ona želja za životom, koju nalazimo u svakome njegovom redku, doista iskrena i napisana iz dna njegove duše.

Pun južnjačkog elana unosi samoga sebe u hrvatsku knjigu. I kao takovog ga opisuje slavni talijanski

pisac Mario Puccini, njegov osobni prijatelj i znanac, koji je za vrieme Begovićeva boravka u Italiji, gdje je bio Pucciniev gost napisao ove redke: »Milan Begović je hrvatski pjesnik. Pozna čitavu Italiju i izvrstno govori naš jezik, čita u originalu sve naše pjesnike. Ako bi ga tko htio portretirati, učinio bi dobro, kada bi oko njegove malko težke pastorske figure, stavio atmosferu punu sunca i zelenila: jer u njega je zbilja široko shvaćenje života i smisao za nj, i nema ljudskog fenomena, koji njemu bar donekle ne bi bio poznat«.

Životno djelo Milana Begovića je raznoliko. Godine 1896. izdaje svoju prvu sbirku pjesama pod naslovom »Knjiga Boccadoro«, koja ga uz sve moguće pohvale tadanje kritike stavlja odmah među prvake Hrvatske Moderne, koja se u to doba javlja među Hrvatima, i kojoj na čelu stoji Cihlar - Nehajev, Matoš, Vidrić, Wiesner i drugi naši pjesnici. Zatim sliede daljnja njegova djela i to »Vrelo«, »Izabrane pjesme«, lir-

ski roman »Dunja u kovčegu«, novele »Nasmijana srdca«, majstorski pisane novele »Kvartet«, te konačno njegov najveći roman u tri knjige »Giga Baićeva i njenih sedam prosaca« iz kojega je kasnije stvorena drama »Bez trećega«. Prošle su godine izašle i novele »Puste želje«, te knjiga putopisa »Put po Italiji«.

No kada se god spomene Begovićevo ime, tada se obično misli na Begovića kao dramatika. Kao jedan od najboljih poznavaoca pozornice ne samo kod Hrvata nego uobće na svietu, napisao je cieli niz prekrasnih kazališnih komada. God. 1908. iztupa sa svojom povjestnom dramom u stihovima »Gospođa Walewska« iz Napoleonskih vremena. Zatim sliede sliedeća djela: »Venus Victris«, »Stana«, »Lahka služba«, »Svadbeni liet«, i »Pred izpitom zrelosti«. No pravi Begović, virtuozan i pun poleta, majstor kazališne tehnike predstavlja nam se zapravo po prvi puta svojom dramom »Božji čovjek«, koji doskora prolazi ame-

ričkim pozornicama, a zatim napiše svoju najljepšu dramu »Pustolov pred vratima«, koja doskora osvoji cieli sviet. Za vrieme svoga rada na zagrebačkom kazalištu dramatizirao je Šenoin roman »Diogenes« i Arcibašev roman »Sanjin«. Sliede: »Amerikanska jahta u splitskoj luci«, »Dva prstena«, »I Lela će nositi kapelin«, »Čovjek je slab stvor«, libreto za Gotovčevu operu »Ero s onoga svieta« i kao posljednje svoje djelo »Bez trećega« u kome igraju samo dvie osobe. U posljednje je vrieme završio i svoju novu dramu »Badnje veče Katice Degrelove«, koja se još nije uobće davala i počeo je pisati dramu o Tolstoju, ali je nije dovršio.

Gledajući ovako veliko i razgranato djelo jednog jedinog čovjeka, koji konačno stvara još i danas, mnogi se njegovi kritici nisu mogli snaći u tolikom metežu sadržaja, tipova, karaktera, tolikim liepim stranicama romana i novela, te sjajno postavljenim scenama u brojnim dramama i nisu znali kakove bi sudove izrekli o njemu. Povlače se paralele između njega i Pirandella, Shawa, smatraju ga najboljim poznavaocem scenke tehnike na svietu, dok drugi opet govore za njega da je defetista, naturalista, loš pisac, nemoralan, plitki i sladunjavi, koji se razlieva samo u širinu, gleda samo na vanjske efekte i da je njegova duša daleko od duše njegovih junaka. Takove kritike dobiva svaki književnik, koji mnogo piše, te su tako uglavnom svi oni, koji su o njemu pisali griešili osim pokojnoga dra Bognera i Cihlara Nehajeva. Svi su oni vidjeli samo fragmente Begovićeva rada, a ne cjelinu, nisu upoznali njegove poglede na sviet i njegov književni stav. Danas, kada mi vidimo sav taj ogromni rad, kada čitamo sva ta njegova djela, o Begoviću moramo drugačije pisati i drugačije suditi. Jednu ovakovu sumarnu kritiku Begovićeva književna rada do danas još nismo dobili. I taj rad na tome je težak i veliki, ali potreban,

da se njemu dade ono mjesto, koje ga zapravo i pripada u hrvatskoj književnosti.

*

Dobre su konstatacije o Begoviću dali ipak neki domaći i strani kritici, koji su uočili širinu njegova zahvata i njegovo veliko značenje. Tako na pr. povodom praizvedbe njegove drame »Pustolov pred vratima« piše o njemu Cihlar Nehajev ovako: »Život sna čini pravi sadržaj Begovićeva djela, drame, kojoj mirne duše možemo dati jedno od prvih mjesta u njegovoj produkciji. Begović se odkrio kao misaoni i ozbiljni iztraživaoc problema duše«.

Jedan kritičar iz Bergena piše ovako: »Begović je talentirani pjesnik i snažan, a istodobno duboki poznavalac ljudske duše i jasni mislilac«. A Prager Presse piše: »Begović svojom umjetničkom ozbiljnošću daleko nadmašuje mnoge zapadnjačke dramatičare«.

Sve ove kritike odnose se uglavnom na njegovo djelo »Pustolov pred

vratima«, koje on sam smatra svojim najdubljim djelom, a to doista Pustolov i zaslužuje. Međutim najveći uspjeh u kazališnoj tehnici doživio je sa svojim djelom »Bez trećega«, gdje mu je uspjelo s dvie osobe držati u napetosti kazalište cielu jednu večer, te tako stvoriti jedinstveno djelo u cieloj svjetskoj dramskoj književnosti. U »Pustolovu pred vratima« spustio se u najdublje kutiće ljudske duše. Ciela je drama zamišljena pirandellovski, koja se zbiva između sna i jave, između života i smrti, te u svim scenama vidimo mladu djevojku, koja u noći svojeg umiranja i u posljednjem trenutku svojega života proživljava još jednom svoj život i traži u njemu sreću, ali je ne nalazi. Djevojka sklapa tihi ugovor sa Smrti, da još jednu noć proživi samu sebe, a Smrt je vodi od scene do scene, iz događaja u događaj, ali nigdje ta Djevojka ne nalazi samu sebe te napokon umire mirna, jer vidi, da dubljega smisla više ne će naći u svome životu.

U tome je djelu Begović prvi puta unio misticizam na pozornicu. Nikada se niti kod nas, a niti u stranome svietu nije pokušalo tražiti misticizam u njegovim djelima. On je za sve one, koji su pisali o njemu, bio samo realista, a nikada se nitko nije osvrnuo na njega kao mistika. A ipak taj misticizam se nalazi u njemu. Nalazi se u svakome njegovom djelu, sakriven je među redcima, potajno u njima, prožima sva njegova djela i označuje svaku novu afirmaciju njegove misli. Nalazi se u tome misticizmu, misticizmu, koji kod njega znači »živjeti«. U Pustolovu je prvi puta javno nastupio pred občinstvo. No kako on prodire sve više iz njegove velike umjetničke duše, najbolje nam govori u svojim putopisima po Italiji, gdje opisuje ne samo umjetnost, nego i život oko sebe. U poglavlju »Hodočašće u Loreto« opisuje svoje putovanje u sveto mjesto Majke Božje, te s velikom pobožnošću i toplinom opisuje taj put onako, kako ga osjeća u svo-

joj duši. Ulomak iz toga putovanja glasi ovako:

»Kućica je bila dobro sačuvana, a u njoj jedno razpelo, ognjište i Bogorodičin kip s Djetetom, izrađen od kedrovine, djelo sv. Luke evanđeliste.

Kako je bilo onda, tako je i danas. Doduše prije malo vremena plamen, koji vječno gori na ognjištu, zahvatio je oltar i podpuno uništio Bogorodičin kip — koji je nadomješten novim — ali nije uništio vjere onih tisuća koji dolaze ovamo da hodočaste noseći otvoreno srdce na rukama, sa svim svojim bolima i očajima, željama i ufanjima, s bezbrojnim molitvama, koje sve nalaze priem. Jer tko vjeruje, taj ne očaja, taj se nada i čeka, taj živi u vječnost. Ovdje se brišu suze i zaustavlja krv iz ranjenih srdaca, ovdje se liječe sve rane, ozdravljuju sve muke. Vjera je jača nego život. Jača je i nego smrt: ona nalazi izlaz iz svih zapletaja i zakona života, a smrt ne prekida djelo njezino.

Valja doći ovamo i vidjeti njenu moć. Ne ove razkošne umjetnine, koje je sakupio i nagomilao ovdje dekorativni smisao promičbe jednoga kulta, ne ovaj aparat u zvuku i tamjanu, zlatnom vezivu i gorućim svićama, ne u zanosu propovjednika niti u uvjerljivom načinu izpovjednika, ne u žrtvama, koje padaju u novcu i darovima: jer sve to jest i može biti izvještačeno, namješteno, proračunano, namjerno, neizkreno — ali ona skrušena tjelesa bačena na zemlju, one klečeći i vapijuće duše, koje stoje oči u oči sa svojim Bogom, koje ne mogu hiniti, jer su prozirne, kao ni za trun nepomućeno staklo, koje ne mogu patvoriti svojih osjećaja, jer su vidljive do najposljednjega kucaja, koje ne mogu varati, jer dolaze k Istini, koja vidi i pozna ono što jest: u njima je živa vjera. Sasvim je svejedno je li tko nosi jači ili slabiji intelekat, viši ili manji ugled, bolje ili prostije odielo. Sve je tu ravno i izjednačeno. Ruka milosti, koja se s visine spušta na ove

glave, ne pazi na te razlike nego jednako dieli svoju blagodat. Intenzivnost osjećaja nosi sa sobom i intenzivnost užitka te blagodati. O tome da ostane sam i ostavljen, dok je uza nj njegov Bog. I ako je tu svaka njegova borba smiešna i ništava, kako su tu sve naše svjetske aspiracije i ambicije kukavne i padavične, kako je ovdje naš najjači neprijatelj nemoćan, naše siromaštvo pregorljivo, naše bogatstvo izprazno, naše boli prolazne, naše veselje suvišno! Jer jedna je radost — jedna je utjeha — jedno je blago — jedan je moćni prijatelj i gospodar: Onaj u koga vjerujemo, iz čije ruke primamo sve liekove za sve nemoći i naknadu za sva nepostignuta dobra u ovom životu...

Jedna od seljačkih koliba bez malte, pocrnjela od dima: to je unutrašnjost kućice iz Nazareta. Mali oltar s Bogorodicom zaprema jednu stranu: tu pada griešnik i pokajnik na sveto tlo, po kojem su nekad gazile noge Odkupitelja svieta i Majke

svih matera. Tu se prosulo pokajanje iz milijuna srdaca, tu se prostrle molitve iz milijuna duša, tu se izlile suze iz milijuna očiju. Koliko se ruku sklopilo — koliko se uzdaha izpustilo — koliko vapaja odjeknulo! Tko je ovamo dolazio i vraćao se bez utjehe, taj ne nosi Boga u sebi. Tko se nije ovdje od očaja izliečio, taj nosi u sebi klicu vječne smrti. Tko ovdje nije našao puta, što vodi k sreći bez granica, taj je zabasao na stranputicu, kojom lutaju sliepi i bezumni...

Jer ovdje je nepatvoreni Bog.

I vječni život je ovdje.

I sreća«.

*

Ti nam redci bacaju novo svietlo na Begovićevo umjetničko stvaranje, na njegove poglede na sviet i na njegov način pisanja. S tolikom toplinom, s tolikim osvjedočenjem može pisati samo onaj, koji je upravo onakav, kao i oni milijuni ljudi kroz vjekove, koji su hodočastili u Loreto,

padali na koljena pred oltarom, upirali oči u sveti lik i nosili u svome srdcu zapaljenu luč vjere. Ovo mora biti jasno svakome, tko čita te redke. U Begovićevoj se duši odigravalo ono isto, što i u dušama ostalih hodočastnika, pred njegovim se očima jasno razgoljila ljudska duša u svoj svojoj veličini, tajna i puna misterija, jednostavna i komplicirana, koju nije tako jednostavno razumieti.

Takova se ljudska duša u svim njegovim djelima, na svim napisanim stranicama bez obzira bili to stihovi, proza ili drama. Giga Barićeva ustrieli svoga muža u onome času, kada konačno dočeka izpunjenje svojih dvadeset godišnjih snova. Psihološki proces, kakovog riedko nalazimo u životu i u romanu. Zapravo faustovski problem izrečen u Goetheovoj rečenici »Verweile doch, du bist so schön!« Njegova »Dunja u kovčegu« pati zapravo od preobilja duše u sebi, a isto tako i novela »Kvartet«, koja je majstorski pisana. »Nemam namjere poljepšati ili

uzvisivati druge. Sve moje djelo samo je izraz potrebe jedne duše«, kaže on na jednome mjestu u svome »Božjem čovjeku«. Potreba duše, koja se tuži na okoliš, koja mora konačno prsnuti i bljesnuti u punome sjaju u cielome svietu.

Da se Begović narodio negdje drugdje, a ne u Dalmaciji, na obalama samoga mora, pod utjecajem talijanske kulture i talijanske knjige, gdje je još kao djččak čitao Dantea, obožavao Leopardija i snivao o starovjekovnim fioretinskim pjesnicima soneta, razvio bi se moguće drugačije, nego li se razvio. Bio bi moguće manje živ u svojim djelima, manje temperamentan, ne tako impulzivan kao sada, ali u svojoj jezgri bio bi i onda ovo, što je sada: čovjek, koji gleda cieli sviet u osvjetljenju svojih osjećaja, koji se posvema predaje svome temperamentu i koji u umjetnosti poznaje samo jedan zakon, a to je zakon života i ništa više. A ako je taj život ujedno i odraz njegovog života, to

nam je jasno, da nam on drugačije i ne može dati sebe nego ovako, jer je s njime vezan onako, kako je i sjena vezana sa svjetlošću.

Taj misticizam nije u njega onaki, kakovog nalazimo na primjer u sjevernjačkim piscima, kakovog nalazimo u Ibsena, Multatulija, Shawa. Bliži je Pirandellu jer ih je obojicu odnjihalo Sredozemno more i sunce. Parce mihi Domine, quia Dalmata sum. A putovanja po Europi očituju se u njemu kao posljedica svjetskih pogleda i europskih širina i vraća se kući uviek kao pokajnik. Njegova posljednja drama »I Lela će nositi kapelin« odigrava se u rodnome mjestu, u njegovom selu Vrlici, kao i novele »Puste želje«, koje izdaje u godini 1942. odigravaju se također u njegovoj domovini i njegovome malome dalmatinskom seocu.

UMJETNIKOVI ZAPISCI

(PRIKAZANO GJALSKOME)

Ce que chacun sent en lui, est propre et particulier comme sa nature; ce que j'éprouverai, dépendra de ce que je suis.

H. Taine: Voyage en Italie.

.... Mnogo sam razmišljao o svome zvanju i životu. Kao gorska bujica srtale su misli jedna kroz drugu, da mi protumače njihov smisao. Ali moje razmišljanje ne bi me ni do čega dovelo — jer za čas sve bi se poremetilo, sve bi se opet zaboravilo, da sam morao pokušati, da to zabilježim, e da do zaključka dođem. I to je pravi povod ovih kratkih zapisaka. Oni će možda meni razjasniti samoga sebe, raztumačiti moje nagone, pripomoći mi, da se izrazim o onome, što moja duša pojmi u svojoj nutrinji. Umjetnik

sam — to osjećam u svakom kucaju svoje krvi, to opažam u svakom nagnuću.

Doista, liepo je to samouvjerenje, ali najviše me boli, što onima, koji me okružuju, toga uvjerenja saobćiti ne mogu i ne znam. Kao da su sapete moje ruke, kao da ih neko drži i to baš na bilu nekom nepojmljivom snagom.

To su okovi umjetnika, koje ni snaga Michelangelova duha ne može da skrši. Ali o tom ne ću ni da mislim.

Preče mi je, da sebi dokažem, e sam zbilja umjetnik, jer iako svaki kucaj moje krvi to veli i svako nagnuće to potvrđuje, valja da vidim sebe kakav sam bio, kad sam se sasto s ljepotom.

Znam, da je umjetnik onaj, koji ljepotu pojmi.

I pogledat ću kroz prošlost svoga života — ne burna, ne epizodična ili romantična — mi života, koji je težio samo za jednim ciljem, a taj

je, da uživajući u ljepoti stvori savršeno umjetničko djelo, onakovo kako ga visoka duša uobliči u mislima. Taj neuspjeh označio bi uništenje mog čitavog bića.

*

Prekoračit ću prve godine mladosti i nauke, dok se umjetnik još stvara, dok pred dojmom učitelja fantazira u kamen ili platno.

To doba nije za mene ni od kakve važnosti. Kao što je kamen iz kog će kipar da izkleše kip, u početku obradbe, sasma nepristupan, tako je i mlado čeljade, u kome klija umjetnička klica.

Čim sam ostavio učitelje i školu, kopije i naređena djela, sreo sam učitelja od kojeg sam najviše naučio — prirodu.

Priroda je najprvi izvor ljepote. U njoj jedinoj nalazi umjetnik ono, za čim njegova duša teži.

Priroda je divotni uzor, kojoj valja da znade umjetnik oteti veličanstvo i prenieti ga bilo u kamen ili platno, bilo u zvukove ili stihove.

Umjetnik valja da bude njen najbolji posmatrač: da pojmi jednakom savršenosti ogromnu šumu, kao i struk paprati — veličajno sunce, kao i mrtvačku svjetiljku — gomilu ljudi,, kao i anatomski shvaćenu mišicu.

Sve to bilo je u mene. Kad sam promatrao ono što me okružuje, nije mome oku, budnom i pažljivom izbjegao ni glas pôle, ni šušanj smrekovine.

Shvaćao sam gorki smiešak na licu djevojke i ironički posmjeh sarkaste .I onda sam to htio iznieti u kamenu, pa ako ne uzpijem tad na platnu, a pokušah i u stihovima.

Poezija kao da je najsavršenija umjetnost. Najbliža je misli ljudskoj: njoj ne smeta ni dlieto ni kist. Koliko mi je puta olakšala duševno čeznuće. Pravi melem!

*

Kad se primih prvog djela bilo mi je devetnaest godina.

Htio sam na silu da ga izradim bez dojma, ma bilo ičijega. To i jest zadaća pravog umjetnika: otresti se svakog utjecaja.

Prvo moje djelo van škole bio je malen, okrugao relief: »Borba dvaju kokota.«

Možda čudnovat sujet,, ali ja sam ga izabrao iznenada, uzeo ga iz prirode gledajući borbu dvaju seoskih kokota, — seoskih, dakle bez naobrazbe, koji nijesu zato pripravljeni i razdraženi, kako to biva u Englezkoj. Moji kokoti potukli su se valjda poradi pšenična zrna ili čega drugoga, što može da taj perniati sviet tako krvavo razdraži.

Sreo sam ih na ledini, već u borbi, koja je dosta dugo trajala. Perje je vrcalo, krv je curila, a dobar promatrač mogao je opaziti, kako ti kljunati junaci mogu i uzdahnuti.

Malo me briga da pričam o pobjedniku i pobjeđenom: ja sam ih prenio u mramor u najžešćem sudaru.

Nije dugo trebalo i relief je bio dovršen i izložen u gradu. Novine su pohvalile mladog umjetnika i proricale mu liepu budućnost, slaveći do neba tu primiciju, kojom ja sam niesam bio zadovoljan.

Mom reliefu ipak je nešto falilo. što sam ga više u izlogu gledao, sve sam više opažao, da on nije onakav, kakav bi mogao da bude, kakova sam ga ja prvobitno zasnovao.

I odlučio sam. da nikada više ništa ne izložim, prije nego li dobro sâm, u ateljeu, svoje djelo ne promotrim; ujedno odlučih svoj relief dignuti iz izloga i razbiti ga čekićem.

Uputih se u dućan umjetnina, gdje je bio izložen. Tu sam našao nekog Engleza, koji je htio da kupi moje djelo. Trgovac me predstavi — i poslije nego li se Englez nahvalio i primietio, da bi se relief morao zvati »Borba seoskih kokota« — ponudi mi priličnu svotu za nj.

— Ta radnja ne vriedi, — rekoh — nije onakova kakova bi morala

biti i zato je ne prodajem. I onako dođoh, da je dignem iz izloga.

Englez je podvostručio svotu, potrostručio, ali ja rekoh, da mu nedam reliefa ni za čitavo blago.

— Ne ću ja svoje ime tom nepodobštinom zauviek pokopati.

I uzeh ga i odnesoh u atelier.

Pogledao sam ga još jednom — a onda ga bacih u neizklesan kamen takvom snagom, da se je kao perje razletio na stotine komadića.

I ne bješe mi ga ni najmanje žao.

*

Dugo vremena po tom — skoro godinu dana — niesam radio ništa ozbiljna. Skicirao sam pastelom, slikao pomalo, ali sve to bijahu igrarije bez zamišljaja, slične pjesnikovu radu, kad kuša da izradi kakav pjesnički oblik.

Promatrao sam i prirodu, ali nikad ne nađoh pobude, da se bud čega primim.

Bio sam počeo i smalaksavati. Mišljah, da ne ću više ništa ni izraditi, da se je ugasio umjetnički

žar i sposobnost, koje sam prije tako živo osjećao u krvi.

Al sasma nevina prigoda probudila je u meni opet misao. Otiđoh u operu, kad se je davala »Čarobna frula«.

Umjetnost nalazi i u samoj sebi pobude.

Sladki, nježni i pitomi Mozart, sitne i skladne njegove flaute i violine — o nedostiživa harmonijo, koja si moju dušu obujmila kao magla vrhove planina, koja si mojim bićem prošla kao zraka sunca kroz najčišći dragulj!

A što bi bilo, da je ta glasba onakova, kako ju je Mozart u svojoj duši slušao?

I tu je za čas klonuo moj uzhit.

Liepo je i divno — ali on, Mozart, on je to još ljepše i divnije zamislio, a izraziti nije znao.

Nego opet me trgnu iz moje umjetničke skepse skladni »allegro« frula i violina — i moj mozak zadrhta, kao da je snažna električna struja prošla kroza nj.

Ja sam nešto zamislio — što, još ni sam niesam znao.

Umjetnik u času stvaranja nalik je na djevojku, koja želi ljubavi, a sama ne zna, što to uistinu želi.

*

Radio sam već odavna na novom reliefu, koji se zvao »Kvartet«.

Veoma se izmučih; tako težke radnje nisam poslie nikada više radio.

No i pošo je prekrasno za rukom. Prikazuje četiri frulaša, jedan do drugoga, gornje im je tielo jako izrezano i napried pognuto — a sva četiri gola. Sviraju u frule. Prvi s desna ima najdulju, prste drži na najnižim otvorima, usta su mu produljena, a oči poluzatvorene — on predstavlja drugi bas. Do njega je prvi bas, skoro s jednakom frulom, prste drži naviše, oči mu otvorene, a usta odprta kao na prekid. Zatim je treći s kraćom frulom, malko naduta lica, širokih očiju — on je sekond, a četvrti je prim, on izvodi melodiju. Glavom je malko zakre-

nuo, kao da miče njome, podigao laktove, usta mu napuhnuta, oči žmigave, a na maloj fruli kao da prebiru sitni mu prstići.

Doista vražka kompozicija.

Radio sam nekoliko mjeseci — a mramor je bio tako liep, kidao se od srdca.

Napokon je »Kvartet« bio poslan na »Međunarodnu izložbu« u Mletke.

Dobio sam prvu nagradu, odasvud me pohvališe — al ipak su mi dvije stvari ogorčile radost.

Neke novine rekoše, da sam imitirao fragmenat iz jedne slike Domenichina u Frascatiju kraj Rima, u kojoj da imade nešto slična, a ja te slike nijesam nikad ni vidio. Drugi rekoše mi, što anatomska izvedba nije pogdjegdje točna.

Priznajem, da je anatomska strana bila slaba; ali niesam ni mislio na della Robbija. To bješe prosta podvala, jer ni te novine ne mogaše poreći ljepotu mome reliefu.

Al druga stvar, koja mi je ogorčila radost bijaše ta, što »Kvartet«

absolutno nije mogao da bude onakav, kako ga prvobitno sadjelah u mojoj duši. I da me je iko pitao, što je na njemu nesavršena — rekao bih: »nesavršeno mu je to, što ga u kipu sasma drugačije vidim, nego li sam ga vidio u umjetničkoj misli: onda je bio umjetnina, sada je prosti relief.«

Pri prodaji jagmili su se za nj kupci — neki ruski knez dao je za nj pet tisuća rubalja.

U istinu, »Kvartet« vriedio je mnogo novaca, ali ništa drugo, nego — novaca.

*

Prigovor anatomskoj izvedbi mojih frulaša ponukao me je, da više puta pohodim anatomski zavod.

Upoznao sam svaki živac, svaki preplet tkiva, svaku mišicu na ljudskom tielu. — Znao sam kako se pregiba i nateže koža, za izbočinu žila i kretnju zglobova.

Stekao sam pogled anatoma, a to mi je u mojoj umjetnosti neizrecivo vriedilo.

I što u anatomskom zavodu ne mogoh bolje da vidim, to sam odlučio opažati na živom tielu.

Svaki dan dozivao sam modele k sebi. Izmjenično mužkarce i ženskinje, crtao sam ih tobože u stotinu raznih poza, al dotle sam jedino proučavao anatomsku stranu ljudskoga tiela. Tražio sam, da po mišičinoj izbočini pogodim, kako stoje tkiva živaca pod kožom, pa sam to risao.

Tako su učili Leonardo i Michelangelo.

Tko ne opaža prirode. taj ni ne može pojmiti njena djelovanja u raznim časovima. Ona se neprestano mienja i djeluje pod drugim oblikom.

A unazad: i sladki osmieh i gorki plač i svaki drugi izraz ljudskoga lica zavisi o živčanom sustavu, pa bilo da je tome uzrok i sasma duševno osjećanje.

Tako sam postao anatom.

*

Sliedeće godine premjestih se na ladanje.

Kupio sam liepu, šumovitu glavicu u Ugarskoj i na njoj dao sagraditi zaselak. Niesam žalio troška, nacrt sam sam načinio, u stilu poznije talijanske renesanse.

Tu sam proživio dvie godine, slikajuć i klešuć — kadkada sam štošta pisao, a često sam čitao.

Divan je život u prirodi. Ljeto bih provodio od jutra do mraka u šumi.

Samnom življahu dvie sluge, a deset milja trebalo je do najbližeg sela.

U toj samoći bio sam skoro podivljao. Samoća je za duh umjetnikov najprikladnija: misli vrve oko njega kao kriesnice za vedre ljetne noći. U njoj je zasnovano sve, što pokazuje umjetničko obilježje.

Za to vrieme na selu zamislih više djela, za koje bih trebao dugo godina, da ih izradim; al dosta da je duh stvorio ta djela — što zato, da se ruka još nije makla!

Za glavicom na kojoj se dizaše moja liepa vila, izrađena u terracotti, sterala se je ogromna stepna ravan u nedogled, ili kako tamo vele »pusta«. Možda nekoliko dana jahanja.

Imao sam dva izvrstna vranca — i najveće mi uživanje bješe uzjahati na konja, gô, prihvatiti se čvrsto za grivu i letjeti kroz pustu...

Bijaše tako jednoč.

Široka ugarska ravan bliedo se javljala kroz prvi osvitak — bilo je dosta hladno, a u kolovozu — samo sam se okriepio konjakom i skočio na divljeg vranca.

Letjeli smo kao zviezda — vjetar je raznosio moje kose, hladio mi znoj, koji me je probijao.

Sve bijaše samotno i golo — i gdjegdje nas sreo cigan ili putnik, i samo bi zamnom u čudu pogledali: Sotona ili prikaza! — mišljahu sobom.

Onda bi se dizalo sunce. Kao zlatna prašina razsipalo se njegovo svietlo u istoj ravnini, po kojoj sam

jurio. U misli sam gledao dugu sjenu — moju i konjića mi — jer mi smo hrlili baš prema sunčanoj veličini, kao da se želimo strovaliti u ono plameno more. Konju se oko sjajilo kao vatra.

Kad se sunce diglo visoko, boljeli me bokovi i mišice, glad me mučio, a žile mi izkočile, kao da u njima vrije najpomamnija krv.

I eto nas pusti na kraju ... Al ne — to je nova pustoš u bezkraj. Povratih konja.

On poleti natrag, kao da je dobio nove jakosti, biesno udaraše kopitom o tlo, a ja bijah iznemogao.

Onda bi zapadalo sunce. Kao krvava prašina razsipalo se je njegovo svietlo u istoj ravnini po kojoj sam jurio. Hrlili smo prama zapadu — konju je oko krvarilo.

Kad se povratih u zaselak, bila je noć.

Bijah slomljen, polumrtav, a krvava pjena punila je moja usta.

Nekoliko dana zatim radio sam novi kip »Mazeppu«.

*

»Mazeppa« bijaše moje prvo zamašnije djelo.

I konja i konjanika izradio sam neizrecivo liepo, divio sam se svojoj umjetnini. Muskulatura figura bijaše najskrupuloznije izvedena, a patničko lice izražavalo je sve boli duševne i tjelesne, koje je junak Mazeppa pretrpio. Tielo sam mu svezao konopima čvrsto uz konja, a na tim mjestima mišice su bile vješto izbočene. Na ustnama je zamirao očajni uzdah i vidio si tragove žeđi.

Konj je bio divlji — kao oluja. Nozdrve sam izradio tako, da sâm časak ne vjerovah, da je to zbila izrađeno; činilo mi se, da ja to samo u svojoj duši vidim.

Radio sam ga pune dvie godine, s dana na dan.

I kad je bio gotov, ne htjedoh da ga nikome pokažem, ni da ga igdje izložim.

Stajao je u mom atelieru — moj divni »Mazeppa«.

*

Po tome spopade me melankolija. Nešto me mučilo kao mora: čini mi se, da i »Mazeppa« nije onakav, kakav bi morao biti.

Da zaboravim to nezadovoljstvo, verao sam se kroz samotnu šumu i čamio — regbi, čežnja je obuhvatila moj um, a nujne misli provlačile se kroz moju dušu, kao kaplje mlieka kad padnu u vodu bistricu, pa se razprostiru.

Visoko, uzpravno, crnogorično drvlje pričinjalo mi se poput straže: grana je stajala uz granu. Sura ptičurina lupala negdje krilima.

Ta očajna samoća prijala je mojoj umjetničkoj ćudi — i probudila mi jednu nedokučnu, nepojmljivu ideju u moždanima.

Činilo mi se, da me i u toj samoći neko ne ostavlja, da me prati vjerno i uztrajno.

U toj samoći upoznao sam i osjetio dušu, koje ne mogu da vidim u svojim djelima.

Duša je ona vlast pomoću koje umjetnik dolazi do svojih zamišljaja,

ona ih uzveličaje i usavršuje. U njoj sjaji najsavršenija ideja umjetnika, u njoj on najprije vidi svoja djela, iz nje ih kopira. Umjetnik, koji bolje prikaže ono, što u svojoj duši vidi — taj je veći umjetnik. A kad će on zaželiti da stvori nešto savršena, mora da sebi otme dušu i u njoj da izradi svoju misao. Tada će umjetnost biti nedostižna u svom savršenstvu.

Ja sam sve to znao i pojmio. I moja je duša, u toj šumskoj samoći, među crnogoričnim, uzpravnim drvljem, zamislila samu sebe.

*

»Duša« zvao se moj najnoviji relief. Dan i noć izrađivah ga — marljivo kao mrav, sve svoje sile upotrebih u tu radnju.

I napokon me taj posao shrvao, a uviđavne sluge pisaše mojim prijateljima, da sam u opašnosti života i svi dođoše po mene. Oteše me mom poslu, mom atelieru, oglobiše me — to jest — oteše mi »Mazeppu« i s njime u Pariz na izložbu.

Mene pak odvedoše u Italiju.

Bijaše mi to treće putovanje u ovu sjajnu zemlju. Ponovno vidjeh sva veličanstva ljudskog genija, ponovno vidjeh Donatella, Bernini-a, Michelangela i zaboravih samoga sebe, kao da sam se utopio u moru veličajnih prikaza.

Taj put niesam promatrao djela umjetnika kao nekoć: kod svakog sam tražio misao, koju je htio umjetnik da prikaže u svom kipu ili slici i gledao sam posvuda dušu, ćutio je u svakom kamenu ili boji.

Nekoliko mjeseci proživih u Italiji. U prosincu nađosmo se u Bologni; taj simpatični ozbiljni grad, sa svojim tornjevima, mnogo me privlačio. Nakićen sniegom izgleda nekako čudnovato, i nikad u životu ne ćeš zaboraviti na dojam, ako si jednom vidio Bolognu u sniegu.

Neprestano smo posjećivali kazalište i klasične koncerte, koji su u tome gradu česti i uzpjeli.

Međutim u Parizu »Mazeppa« oteo lovor-vienac. Govorilo se i pisalo

najviše o meni i o mom kipu u mramoru. Pozivala me družtva umjetnika, slali mi pojedinci laskava pisma — ali ja ni makac iz Bologne.

Bologneske novine javile su moj boravak u gradu i započe napast interviewa, posjeta, poziva.

Ipak uđoh rado u fino bolonjsko družtvo. Tu sam našao naobražene gospode, duhovitih dama i talentiranih umjetnika. Tu sam našao mnogo pobude i osjećanja, a liepe uspomene iz tog umnog grada ne ću nikada zaboraviti.

Grofica Ch... davala je soirée. U svom stanu našao sam dan prije poziv i ja odoh da posjetim uglednu gospođu.

Ona i njezina kćerka dočekaše me veoma prijazno.

U Talijana još uviek živi ono počitanje prema umjetniku, kao nekad za vrieme Medici-a. Po njih je umjetnost prva životna potreba, kako bi to morala da bude svagdje. Praktičnost modernih naroda nije

mogla da uništi onu plemenštinu romanske krvi, koja samo za ljepotom kuca.

Ne govorim to, što me dočekaše srdačno dvije bologneske dame, tako su oni radili od vajkada: tu je čitav narod umjetnik.

Na dan soirée-a poslao sam na dar grofici Ch... mali relief (koji niesam dugo radio ni sasvim izradio): »Bologna u sniegu«. Bijaše to dražestna stvarca.

Zabava na večer bila je veoma vesela. Grofica Giorgina (tako se zvala kći grofičina) udarala je Rubinsteinovu sonatu u glasoviru. Njezini mali prstići brzali su preko tipaka — hitro, hitro. Sjedio sam sa strane i gledao je u profilu: velike crne obrve prevukle se preko očiju, a frnjasti nosić dobro se odrazivao. Kada je prestala svi su pljeskali, i ona je morala da opet nešto svira. Započe Beethovenovu »Patetique«. Igrala je na pamet. Oči su joj bile poluzatvorene, a trepavice drhtale... Mislim, da je ovo malo djevojče

baš dušu prelilo u svoju igru — eto, tu dušu valja, da je izradim u mramoru.

Ni ova zabava nije prošla bez utjecaja: krasna glasba i strastveno osjećanje mlade Giorgine mene je nadahnulo.

Zamislio sam novi relief »Appassionato«. Stvorio sam u Bologni ambulantni atelier, radio većinom pastelom, za preliv u broncu. Inače sam započeo mnogo studia, skica, profila.

Skoro svaki dan posjećivao sam groficu. Tamo je sve privlačilo: ona palača u načinu Sangalla, pravilna, dražestna, arhitektonički uzorna umjetnina, pa prijaznost domaćice i milinje Giorgine. Ona je svakiput udarala u glasovir, a ja sam sjedio i uživao u njezinoj vještini i u njezinu — profilu.

Čitav niz osjećanja i pobuda crpao sam iz one glasbe. Schumannova djela opajala me nekom neizrecivom milinom i budila su u mojoj duši duboke misli umjetničke. Griegovi

zvuci iznosili su pred moje shvaćanje svu poeziju dalekog sjevera: vidio sam skandinavske fjorde, borealnu zoru, plave ljepotice — pratio sam čeznućem lutanja Peer Gynta i junačtvo Olaf Trygvasona. Chopin mi je odkrio čistu i djevičansku dušu slavenskog plemena, turobno njegovo osjećanje, izraz patničke sudbine koja ga progoni. I što da nabrajam?

Glasba je najuzvišenija umjetnost i najpotrebitija čovjeku u boli; u radosti ona obujmi naš duh kao bezsmrtni zagrljaj božanstva, nudeć vječne naslade bolestnome čedu sudbine.

Ima časova u životu, kad ćeš ostati hladan pred svakom vanjskom pojavom, kada te ne će nikakova druga umjetnost ni najmanje ganuti ni uzhititi, kad ni bol ni radost ne mogu da te trgnu iz tog duševnog položaja — samo glasba, kao zraka samog sunca što razgoni jutarnju maglu u prodolju, tjera sve od tebe i zaokupi svaki tvoj osjećaj.

Ona je najjača. Ona je izvor sklada, za kojim naše smrtno biće najvećma teži. I niema zvier ćuti snagu njezinu.

I kipar i slikar čeznuo je za njezinim zvukovima i tražio, da je u svoja djela prenose. Koliki i koliki umjetnici ne oteše njoj najvišu harmoniju i ne preliše je na platno ili u kamen?

I divna su ta djela, gdje se prepliću umjetnosti. Raffaelov »Violonista« lebdi pred mojim očima kao uzor — trebao bi pjesnik, da tu uzvišenu glasbu, što zvuči iz te harmonije boja, prenese u skladne stihove. To bi onda moglo biti više od obične umjetnosti. Glasba, prikazno umjeće i poezija u jedanput stvaraju istu misao — jedna drugu upotpunjuje — usavršuje! Zar to ne bi mogla da bude buduća umjetnost — sama nepojmljiva?

*

Radio sam relief »Appassionato« do travnja. Bijaše to profil mlade Giorgine, koja nježnim prstima i

tankim — kao u slikama »Majstora smrti Marijine« — prebira po klavirskim tipkama.

Na njenom licu zrcalilo se neko čeznuće, neka uzvišena strast, koju je umjela da prelije u svoju igru.

Taj relief bio je dar o imendanu: u travnju je svetkovina sv. Jurja.

To bješe pravo veselje za mladu groficu. U toj prigodi upoznao sam svu njenu dobrotu i djevičansko milinje.

Očutio sam, da se mi dvoje neizrecivo ljubimo, da su se naša bića spojila duševno u najvišem stepenu osjećanja.

Prije nekoliko mjeseci ne bih bio na to ni pomislio: žena je bila meni samo predstavnica ljepote, ja sam je do tada samo obožavao, a nisam nikada mogao, da je ljubim.

Sad sam utonuo u tu neizmjernu pučinu, da i tu potrebu života okusim u njezinoj veličini, da pomoću njezinom doprinesem još nešto, što će me približiti mom cilju — k savršenju u umjetnosti.

*

I ljubio sam tako prvi put u životu.

Al čudnovato je, kako je ljubav na moj duh prionula. Sad sam težio, da stvorim djelo veliko, ogromno, kome na zemlji para ne bih našao — veće nego sviet, nego svemir, nego zamisao Buonarottijeva »Mojsije« — sad opet želio sam da izdjelam djelo sitno, sitno, u najtanjem rezbarskom načinu, slično cesellima florentinskih zlatara.

I to oprečno nadahnuće odbilo me od rada.

Napokon sam se vjerio s Giorginom. Velika je radost bila kod grofice Ch... Istina, da moja porodica osim imetka, ne imađaše ni naslova ni drevne slave — ali »umjetnost je najprvo plemstvo« — govorio je stric moje vjerenice.

Gotovo cielo vrieme zaruka nisam ni pomislio na rad. U sladkom čavrljanju, u glasbi ili čitanju provodili smo dane ja i Giorgina.

Giorgina nije bila ljepotica — al njezine oči bijahu sjaj i život, a njezin posmjeh, govor i kretanje tako skladni i otmjeni, da sam često, gledajući je, spominjao onaj sonet iz »Vita nuova«:

Tanto onesta e tanto gentile pare...

I zbilja, njezina je duša bila savršena ljepota.

Rekoh, da smo često čitali. Odprije sam već dobro poznavao talijanski — pa smo skoro bez prekida čitali Danteovu »Komediju«. Ona je u meni našla i vjerna tumača.

To čitanje udahnu mi divnu misao. U XXV. pjevanju »Pakla« opisuje Dante metamorfozu griešnika u zmiju. Ovidije ne napisa tako što sjajno.

I kad sam proučio to pjevanje u tančine, zasnovah kip »Aquel Brunelleschi«. To je morao da bude moderni »Laokoon«.

*

Pred Božić se vjenčasmo.

Prve mjesece proživjesmo u Grčkoj: uspomene na staro klasično doba, ostanci grčkog sjaja, hramovi,

sve to otelo je mnogo vremena našoj ljubavi. Giorgina je shvatila moju umjetničku ćud, a sama, naobražena umjetnica, zanimala se za sve, što je davalo obilježje ljepote. U tome sam uživao.

Ona je pače dielila moje misli, prigovarala zamišljaju i više puta me nukala, da napustim mnogu odluku: bijaše u nje izvrstan kritički dar.

Zbog svega toga bijah joj veoma odan, a ljubljah je zanosom.

Naši časovi ljubavi bili su ne strastveni izlivi spolnog nagona, nego triumf mladosti i užitka.

Bijaše tielo Giorgine plastične ljepote, takog modela nisam nikad imao. U njezinim mišicama odskakivala je snaga mladosti, a u krvi joj vrio život. Malene, okrugle prsi na najmanju pomisao otvrdle bi kao dvije jabuke i tražile — tražile, da ih umjetnik u mramor izkleše. Ja uzhitno cjelivah ovo tielo — pričinjalo mi se je, da je djelo najvećeg umjetnika, koji je znao da u svoju dušu prelije, kome je ruka radila

onako, kako je to misao zamislila u najskrovitijoj svojoj nutrinji.

Možda je oskvrnuće u očima nekih, ovo što pišem; al ja ću nju i u mramor udjelati. To ne može i ne smije da bude grieh. I pada mi na pamet Helena Fourment Rubensova. Ovjekovječena u divnoj slici svoga muža visi ona u bečkom muzeju; on se je odužio njezinoj ljubavi. Sada se »Heleni Fourment« divi sviet, nitko ne zazira od njene ljepote.

Umjetnost ne poznaje nemoralnosti — nemoralan je samo onaj, kome razigrana mašta budi zle osjećaje.

Ljepota je uzvišeno čedo božije. Njezino djelovanje prelazi granice dobra i zla. Ona je najprvi užitak ljudskome duhu i prenosi ga u krajeve bezgraničnog uživanja, koje odbija svako bestijalno nagnuće i svaki interes. S njom se ne barata kao trgovačkom robom.

Svaka umjetnost, koja služi bud kojoj svrsi — ne može da bude liepa. Ljepota nije da te zlom zadoji, ni da u tebi budi dobrotu: ona je takav sjaj,

koji da pojmiš — valja ti biti u duši valjan i pitom; a onda je uzalud iskati od nje, da te nauči onome, bez čega ne možeš da dođeš do njezine visine.

Ljepota je kao sunce; lutajući po tmini ne će nikad čovjek do njega. I onaj, koji izravno ide do nje, da pomoću nje postane sposoban poimanju uzvišenoga, nalik je na sliepca, koji čim progleda hoće da upozna svietlo u suncu. Oči će mu zasliepiti i osliepiti će ponovo.

Takovi ljudi zovu se mračnjaci. Na takove neka se ne osvrće umjetnik: pisali oni ili borili se protiv uzvišena nadahnuća — sve to neka se s prezirom zabaci. Prašina kojom vjetar vije u dolini, ne će nikada moći okaljati djevičanski snieg, koji na vrhovima planina sjaje u svojoj bjeloći.

Tko će iztisnuti ideal ljepote iz našega uma? Ta to je naša religija. Umjetnošću mi samo širimo kroz barbarsku tminu, kroz divlje presude ljepotu, to »najveličajnije« što posjeduje duša čovječja.

Njoj mi moramo služiti robski: sklad boja i kipova, sklad zvukova i stilova njezine su misli i svaka se u njoj odrazuje — kao duša smrtnika u licu Svevišnjega.

*

U proljeće vratili smo se u Italiju, a odatle odputovasmo na moje imanje u Ugarsku.

Giorgina se je snašla u mom domu i atelieru — sve je pregledala pomno i ljubezno.

U atelieru ležaše mnogo davno još započetih radnja, a među njima i »Duša«.

Međutim sam dobio liep kamen u kome sam morao uklesati »Brunelleschia«. S njime započeh.

U tom malom domu, u toj samoći radio sam žilavo. Čeznuo sam, da čim bolje odrazim svoju misao u kamenu. Radio sam neumorno — Giorgina je uviek bila uza me.

Svaki udar čekića bijaše pun žara. Kamen se je kidao kao da i sam čuvstvuje, a dlieto je letjelo pišuć

moje misli u mramornu tvrdoću, koja je morala da oživi pod njime.

Od truda smršao, oči moje duboko upadoše pod čelo — al toga nije opazila ni Giorgina.

Kad bi vidila ona da malaksem, primila bi se glasovira i dubokim čustvovanjem izvađala bi nedostižne melodije slavnih glasbenika.

Tada bih oživio, snaga mi se podvostručila, a najzad nakon više mjeseci stade da prodiruje iz stiene »Brunelleschi«.

Posao taj izcrpao je sve moje sile. Pod večer bih umoran položio glavu na krilo svoje žene i snatrio o budućem djelu, koje će predstavljati »dušu«, onu dušu, koja u čovjeku stvara neumrle, bezkonačne, nadčovječne ideje.

*

I Giorgina se je patila. Njezin život bijaše nalik na život robkinje. Neopisivim čeznućem gledaše ona, kako malo po malo izlazi iz kamena kip — i taj je rad nju trošio.

Znala je kadkada zagledati u moje mršave, prašne ruke, koje su grčevito držale dlieto i čekić.

O dobra ženo, anđeoska strpljivost i bezgranična ljubav previše razkidahu tvoje slabo tielo. I ja ne znadoh, da to opazim!

Ali se je kip bolno dizao iz mramora, zmija ga je obuhvatila u pomamnom zagrljaju.

Užas pakleni, zmijski bies i neublaživa bol nategnuli su mišice njegova lica, na kome se odraživala ukočena pečal, što se mienja do vieka.

Kad sam ga dovršavao, Giorgina je opazila, da su moje sile do skrajnosti smalaksale, i kriepila me svježom glasbom.

Pri posljednjem udarcu izpade mi alat iz ruke.

*

Dok su novine hvalile moje najnovije djelo, dok je moderni »Laokoon« meni pribavio svjetski glas, dok su se za nj jagmili muzeji, vladari, bo-

gatuni — ja sam sjedio u svojoj vili — nezadovoljan.

Osjećao sam neuspjeh svoj, osjećao ga tako silno, da sam više puta kao u ludilu, htio da skršim svoju slabu, zakržljalu desnicu.

Ruka ne bijaše dorasla umu.

Al ne — još bijah jak, još ne htjedoh da klonem. U misli zasnovah veće djelo, dostojno mene, koje će me proslaviti pred samim sobom.

I započeh iznova davno zasnovani relief »Dušu«.

Giorgina je stajala kao model, samo s njezina lica mogao sam gledati ljepotu savršene duše.

Spustila bi se na ćilim i stajala bi po cielo jutro, u nekom položaju veličajna nadahnuća — a ja sam radio. Radio sam takovim žarom, da bi me hvatala i vrtoglavica, drhtao sam kao u groznici. Ona je to sigurno opažala, ali nije htjela, da se digne, bojaše se da ne poremeti moju misao.

Oh, kako je ona u meni čuvala umjetnika, njoj to bijaše smisao života. Bijaše sretna, što i ona može da robski služi umjetnosti, toj tješiteljici čovječanstva.

Kadgod bih prestao ona bi veselo ustajala s ćilima, i ja bih ju primio u svoj naručaj i cjelivao ju i milovao kao golubicu — žarkim ustnama otoplio bih njeno hladno tielo, koje stajaše čitavo jutro golo.

Iako sam se grčevito primio posla, radnja je sporo napredovala. Prošli su i mjeseci, a mi smo svaki dan radili neprestano.

Ni ne opažah, što se od Giorgine događa. Ona je venula malo pomalo. U svom zanosu zaboravih, da i može obstojati nešto, čemu je ime: bolest.

Ona mi nikada ne reče ni rieči, Dolazila je svako jutro na svoje mjesto — u mojim očima jednako liepa.

Tko bi i opazio da vene tielo — ta ja klesah dušu!

I zadnja je poodmakla. Još dvie, tri sedmice, još da u lice udahnem osjećajno — pa dosta.

Al jednog dana Giorgina klonu, nije mogla da izdrži dulje. Polegoh je na krevet, zovnuh liečnika, i tek tada opazih kako je spala i oslabila. Samo oči su joj sjale božanstveno — kao bezsmrtna duša.

Al uzalud sve — nakon malo nedjelja Giorgina umre.

Što je bilo kasnije samnom? Čini mi se kao da je prošlo mnogo i mnogo godina, čini mi se kao da sam snivao cieli moj život.

*

S ovim izcrpeni su svi događaji moga života. »Duše« nisam nikada dovršio. Okove, koji su sputali ruke svakome umjetniku, sputaše ih i meni. Borio sam se, da ih skršim, u toj borbi žrtvovah i sebe i drugo biće. Svako ljudsko osjećanje upotriebio sam također — ali nisam uspio, uspio onako kako sam htio. Ta borba sve mi je uništila, pa i umjetničku sposobnost.

Sada sam nalik kamenu, koji se odkine od klisure i pada niz strminu: odbit će se od njega mnogo komada, a on će napokon izčeznuti u bezdan. Putem je sve uništio

U istinu osnovao sam djela veličajna, sviet im se je divio — izradio sam ih najvećim umjećem, ali niesam mogao da ih izradim onako, kako ih je moja misao uobličila.

Ali ... misao ih je moja uobličila savršeno, u duši su ona sjala u veličanstvu i bezkrajnoj ljepoti — nenadkriljiva.

To znam dobro.

Pa i ako ovaj neuspjeh označuje uništenje moga bića — ipak sam umjetnik.

SJEVEROVA KĆI

PRIČA

U svojoj ogromnoj palači od leda življaše od vajkada kralj Sjever. I imao je kćer jedinicu, bliedo i tanano djevojče alabastrove puti, sivomodrih očiju i lepršave, maglenaste kose. Življaše ona dakako sretne svoje dane uz svojega otca. Svaka radost i svaki užitak, te mogaše izmisliti izkusni kralj, razveseljavaše bielu mladost njegove jedinice. Palača njegova bijaše podpun san, rad svoga čara i svoje ljepote: duge i velike biele dvorane prozirnih duvara, olaštenih podova, okićene i srebrnim mosurima i arabesknim, smrznutim kristalima. Ledeni uzdah Sjeverov punio je prostore te palače i milovao voštano lice njegove kćeri i šumio joj kroz dušu svoju hladnu pjesmu. A oko njezinih mliečno-rumenih ustnica titrao je lagan i tanak posmieh, sitan kô zvjezdane mrvice slane na čupkastom čeocu mahovine. Bogato je udovoljavao

taštini svoje kćerke. Njezina odiela, tkana od najglasovitijih tkalaca, krojena od najvrstnijih krojačkih majstora, obšivena od najvaljanijih krznara, punila su razom duboke škrinje, koje mirisahu zadahom najriedjih lišaja i mahovine, te rastu pod vječnim sniegom Sjeverova kraljevstva. Njezine košulje salivene od mjesečeva svietla i obrubljene od rajske nevinosti, a njezine čarape spletene od najmekšega golubova perja i čiste nježnosti. Pa onda njezino dragocjenje: velika biserova zrna, koja su trideset godina tražili po dubinama morskim kraljevi ronioci; neki svietli kamenovi, kroz koje se vide čudesni svietovi, a za koje se veli, da su to bile oči jedne zalutale ptice iz dalekih, dalekih zemalja, pa nekakve srebrne kopče i velika jedna grontulja krupnih babušaka i još par sjajnih, zavinutih grivni. Napose pak proziran, neraztopiv mosur, oko kojega su se kupile njezine kose, za tim široki, lazurni oboci, te su visjele s njezina

vedroga i mliečnoga uha, a napokon srebrna čelenka na čelu, nasred koje se žarila nekakva purpurna kap u boji, koje nitko u Sjeverovu kraljevstvu ne pozna. Za tu kap vele, da su je našli u srdcu one ptice, koja je nekoč zalutala iz dalekih, dalekih zemalja. Još je pozvao kralj i najboljeg vrtljara, da udesi kćeri njegovoj vrt i on posadi u njemu svakovrstno sjeverno rastinje od lišaja do runolista, napravi ribnjak, u kome se praćkaju brkati tuljani i razumno gledaju svojim velikim kao čovječjim očima u taj mrzli sviet.

Bijaše dakle sve to veoma liepo i bijaše tu dosta sreće za malo i hladno srdce Sjeverove kćeri. Al i ako malo i hladno, to ipak srdce ostaje samo srdce, a ono je tako sadjeljano, da neprestano više želi i za novim čezne.

*

Kralj Sjever bijaše napredna i poduzetna duha, i on nije zatvorio visokim snježnim zidinama medje svoga kraljevstva, nego je vrlo rado

primao i dočekivao čeljad i robu iz susjednih zemalja. Najbliži, najsjeverniji njegov susjed bijaše kralj Jug. Naravno prilike i nezgode ne pustiše, da se ova dva stara susjeda ikada vide i zagrle, ali što oni ne mogoše izvesti, nadali su se, da će to izvesti njihova djeca. Kralj Jug imao je takodjer jedinca i ljubio ga i pazio neizrecivo. I on je ovome sinu podigao veliku krasnu palaču, na kojoj su radile najvještije neimarske ruke iz Jugova kraljevstva punih petnaest godina, imajući pod sobom tri stotine majstora i dva puta toliko argata. Bijaše ta palača udjeljana od crvenog mramora i tvrdoga granita, uvezana zlatnim pasovima i ključima. Sjajni ebanovi podovi, pokriveni dubokim, iztočnim sazima, duvari od palisandera, okićeni slikama i grotesknim rezbarijama, svodovi od mahagonija, sa kojih su visjeli storučni svećnjaci. Bujni kristalni balkoni, na kojima je svaki dan slavilo sunce svoje orgije i prosipalo na pregršti žar kroz kraljevske odaje i kroz široku dušu mladoga kraljevića. A u taj čas iz njegovih crnih očiju sievao je puni i topli život, a laštile se njegove duge, modroocalne vlasi, a rumenilo se žarko i brončano lice. Bijaše on sav umotan u purpurni plašt, koji se je razkošno crvenio, kao ona kap na čelenci Sjeverove kćerke. Snažnom rukom, na kojoj izkočiše od krvi nadute žile, držaše zlatan mač, a sav je balčak krvario rubinima, koji su se žarili kô kraljevićeve jake i mužkaračke ustne.

Al nije kraljević imao samo to bogatstvo. U njegovim dubokim kovčezima, koji su mirisali gdunjom i belzaninom, ležaše naslagano pusto odielo od kadifne postave i iztočnog sukna; njegove rubače bijahu sašite od kašmirskog platna i vezene od teheranskih vezilja u perzijskoj srmi i ispahanskim žicama; njegove čižme od crvene ili žute kože, sa zlatnim mamuzama i srebrnim podkovama. Kalpaci okićeni širokim i raznobojnim perjem, izčupanim iz zlat-

nih krila tajnovite utve, pričvršćenim pucetima od sedefa. Marame s čipkama, a duhankese s biserjem. Pa njegovo prstenje, kao da je sunce splelo svoje zrake oko njegovih prstiju — a sve to bliešti i igra i vara ti oči sad ovom sad onom bojom.

Al sve to još nije ništa. Spremio je kralj Jug svome sinu na dnu jednog kovčega dragocjenu krunu, koju će mu postaviti na glavu onda, kad bude dovodio kući sebi drugaricu, a zemlji svojoj kraljicu: I te krune još nitko nije vidio. Deset zlatara u Golkondi radilo je na njoj trideset godina. U najčišćem zlatu samim dragim kamenjem urezaše oni u tu krunu pjesmu očeve ljubavi. Kaže se, kao što su liepi i riedki dragulji, da su tako liepe rieči u pjesmi očeve ljubavi. Pa šta se sve ne veli o tom kamenju! Na kruni je jedan krizoberilj, zelen, al kad ga sunce takne, crveni se u duši svojoj: kažu, da ga kraljevi vojskovodje izbiše iz mozga divljega zmaja, koji je živio u dale-

kom nekom predjelu Jugova kraljevstva i hranio se mladošću biranih djevojaka. Na kruni su dva topaza, crvene se kô prerezano srdce: kažu, da su ih kraljevi robovi izvadili iz očiju strašne zmije, koju jednom nadjoše u kraljevoj postelji. Redjaju se okolo krune mliečni opali, pa su tu zefiri, modri kao nebo, što pokriva zemlju kralja Juga, tu su strastveni smaragdi, lapislazuli, krizoliti — a navrh krune sjaje velika jabuka od ametista, za koju vele, da i nije pravi dragi kamen nô sunčana suza, pala na zemlju, a ne zna se rad koje svemirske boli.

*

Bijaše to jednog ljetnog dana. Velika se vrućina priklonila na široko Jugovo kraljevstvo; sunce je žestoko palilo i duboko tištalo svojim divljim poljubcima podatnu zemlju. Od težke omare iznemogle životinje i bilje. Kraljević je digao svoje vrance i hrtove i robove i pošao u lov na golemu i strašnu zvjerad, koja je harala pitome predjele Jugova kra-

ljevstva. I bijaše on vrstan lovac: vješta njegova ruka i bistro oko odavna već nakitiše sjajnim trofejima kraljevske odaje — sve draškava, prugasto šarena krzna, koja su vapila za vedrom alabastarskom puti kakve nevidjene ljepote. Loveći dakle toga dana u pješčanoj oazi, medju datuljama i kaktusima, vrebaše kraljević u lisnatoj zasjedi na vijugavo i ljuto pantersko zvjerinje, koje kričaše biesno, odkrivajući plameni jezik i nesite zube. I domili k njemu pogubna ljutica i ugrize ga za stegno. Robovi i sluge prenesoše ranjenika u palaču, kojom je jecao mutni vapaj staroga kralja Jugâ i gubio se kroz bezbrojne i puste dvorane, dapače kroz gradske sokake i čitavim kraljevstvom, pa sve do mora, koje je bučilo i šumilo svojim dubinama. Kraljević je ležao u nesvijestnoj vrućici, drhtao i kričao, njegova se uda protezala i savijala u grčevima, a oči su mu izkočile, kao da je kogod ulio u njih soka iz bunike. Sa svih strana dodjoše vidari i vra-

čari, otvoriše knjige starodrevne i učahu melem kraljevićevoj boli. Pogranični vladari, susjedi Jugovi, poslaše najrjedje liekove: izciediše trave, izažeše korienje i samlješe drago kamenje i zrnje biserovo. Al sve uzalud. Mladićevo je čelo gorjelo, a oči sievale zmijskim pogledom. Svak je već mislio: umriet će! Svjetina se sakupljala pred palačom i klicala nadu i želju ozdravljenja, a žene kukale i lamale rukama od žalosti. Glas o toj nesreći dopro je daleko, pa se je za nju čulo i u dvoru kralja Sjevera. Tamo niesu znali za ljuto zmijsko zvjerinje, ni za ujed otrovnicâ. Ni najstariji ljudi ne mogahu se domisliti, kako bi se izliečio nesretni kraljević. Kralj Sjever bio bi poslao i krvi svoje, da je znao, da će tim pomoći jedincu svoga okrunjenoga susjeda. I tolika je bila sućut na Sjeverovu dvoru, da je on u dugim i hladnim noćima pričao svojoj kćeri, kako žali tu težku nevolju i kako mu je još teže, što joj pomoći ne zna. I u ovom pričanju če-

sto je spominjao, kako u Jugovu kraljevstvu neprestano sjaje sunce, a nema liepoga hladnoga i djevičanskoga sniega.

— Pa kako tamo ljudi žive? — Pitala je kraljevna.

— Žive od sunca!

— Za to i trpe tako strašne boli, jer nemaju sniega! Ta ja uviek kad očutim kakovu bolestnu želju u srdcu, uzmem grudu sniega, položim ga na grudi, pa mi tako dobro biva. Pa čuješ, oče, pošaljimo bolestnom kraljeviću malo sniega — možda će ozdraviti!

I bio već osmi dan nesreće. Nada nije doticala ni do večera: dogorjela kô svieća. Kad bi o podne, a ono banuše nekakve biele kiridžije, krznom pokriveni, i gone pred sobom neko čudnovato blago, natovareno velikim škrinjama. Izadjoše pred njih Jugovi dvorjani, primiše darove i jedno pismo sa sedam pečata: od kralja Sjevera bratu i prijatelju Jugu. Kad kralj Jug razkine pečate, pročita mu njegov umni ćata ove rieči:

»— Brate i prijatelju! Bolovi tvoga djeteta razžalostiše mene i moju zemlju i još više nam je žao, što čusmo, da si sve liekovve i meleme izbirô, a koristna niesi našô. Mi ovamo nemamo nikakvih liekova i liečimo sve boli naših srdaca našim liepim, liepim, bielim i studenim sniegom. Znajući, da u tvojoj zemlji nema toga dara, napunih kovčege i poslah ti ih. Onim, što nadješ u njima, pokrij vrelo srdce tvoga sina; može biti. da se njegova krv utiša i duša umiri. A taj snieg što ti šaljem, najčišći je i najbjelji, pa ne tako ga niko, osim tananih ruku moje kćeri. Pozdrave i najhladnije želje šalje ti tvoj brat i prijatelj — Sjever«.

I unesoše sluge škrinje u odaje kraljevića. Kad ih otvoriše, to zasja u njima bjeloća djevičanskoga sniega, koji, taknut toplim zrakom, propusti maglu i poče da se krabi. Al brzo priskočiše vidari i ljekari, zlatnim lopaticama uzeše snieg i pokriše njime kraljevićevo srdce. Učiniše to nekoliko puta — i kad prosuše

drugu rpu, vratiše se liepe oči kraljevićeve u svoje očnice, grčevi popustiše, srdce se umiri — a posmieh života opet zaigra njegovim licem.

*

Poklič veselja lebdio je nad Jugovom zemljom: od brdine do brdine, od uvale do uvale gubila se jeka zadovoljstva. Iz svojih podruma prosuo je kralj čitavu rieku krvavoga vina, da harno napoji svoje podanike. Iz svojih staja pustio je čopore snažne i obiestne ždriebadi. tek je pohvata vesela momčad njegove zemlje, pak nek se poigra. Bijaše to kraljevska hvala za njihovu ljubav. Pram četirima medjama kraljevstva razštrkaše se poslanici sa bogatim darovima za susjedne vladare, koji se njega ovako prijazno sjetiše u nevolji. Osobito pak k Sjeverovoj zemlji idjahu karavane blaga bogato nakrcane svakim darom: voćem i svilom i platnom i predjama i zlatom i biserom. Pedeset goniča pratilo je karavane, a vodj njihov nosio je ovo pismo:

— Prijatelju i brate! Čistoća tvoga nenatrunjenoga sniega ozdravi mog jedinca i samo tebi hvala, što on danas živ i zdrav sjedi uz moje očinsko koljeno. Darovi, koje ti šaljem, ne mogu nikako da naplate ono, što si ti za mene učinio, al će se za to potruditi ljubav moja, da se podigne do veličine tvoje bratske dobrote. Izmedju kovčega ima jedan sav išaran i nakićen. Njega namienjuje moj sin tvojoj kćeri. U njemu joj šalje onoga, česa nikakav tvoj podanik vidio ni imao nije — šalje joj ono, od česa svi mi amo živimo: malo sunca. Možda će to razveseliti njezino hladno i bielo lice. Najtopliji pozdrav šalje ti tvoj prijatelj i brat — Jug«.

I kad vodj pred kraljevnom otvori kovčege, njezine se oči utopiše u ono obilje tudjega svieta. Krik pohote odkinu se sa njezine do sad ukočene duše. I jedva je čekala, da se otvori onaj izšarani i nakićeni kovčeg, onaj u kome ima sunca. I podiže se pokrivalo, a u kovčegovoj polutami zabliešti niz krvavih rubina... kopa-

nih i brušenih u Mogoku. To je ona boja, koje ona nije nikada za pravo vidjela, nego samo kap — kap te boje u njezinoj čelenci. A to bijaše sto kapi, tisuću — čitavo more. More sunca! Jaki valovi crvenila dizahu se sa onog niza i prosipaju se po njezinom licu, a biela snježna kraljevna postade rumena i prekrasna... ljepša nô ikad prije. A vani pred prozirnom palačom kralja Sjevera čudjaše se sviet tom izvanrednom sjaju i toj neznanoj boji, koju donesoše oni zagasiti ljudi iz daleke zemlje.

A kad je bilo pri večeri, za bogatom kraljevskom sofrom, pričao je vodj o svojoj zemlji. Pričao je o toplom i požarnom suncu, o modrome nebu, o širokolistom bilju. Govorio je o suncokretu, o maku i tulipanu. Iz njegovih rieči dizaše se miris svakovrstnih ruža i arom raznolikih mirodija. U njegovu govoru šuškaše brokat i svilena povjesma, pjevahu slavulji i kanarci, a opajaše duh krvavoga vina. Sjeverova kći mirno je

slušala rieči stranog čovjeka i nije ništa jela i nije ništa pila — tako joj se oporo pričinjaše tuljanovo meso i trbko sobovo mlieko. Ali kad vodj pripoviedaše o kraljeviću, kad reče, da su njegove ustne crvene kô onaj niz krvavih rubina, da su njegove oči dva sunčana grumena, a njegova duša sunčev uzdah — tad se ona vrlo snuždi, njezina tanka misao zabludi daleko, daleko, izvan granica očeva kraljevstva — zabludi kao lastavica, koja hrli u toplije krajeve, pod zaštitu velikoga sunčanoga boga.

*

Prošlo je neko vrieme. Već su otišli zagasiti Jugovi ljudi i svak je na njih zaboravio. Blieda Sjeverova kći zatvarala se u svoju komoru i gledala onaj niz krvavih kamenova iz tudjine i premetala ih iz šake u šaku i prinosila ih na svoje hladne ustnice, pomišljajući, da su to usta neznanoga kraljevića, za kojega je srdce ona nekoć svojom rukom pobirala snieg na čistom doksatu svoje palače. Žarki i plameni snovi prolažahu

kroz njezinu dušu. U nekoj neodredjenoj daljini promatraše ona nekakav novi i zamamljivi sviet, sav utopljen u onu novu boju, kojoj ona ni imena ne zna. A kroz taj žarki sviet bliešte rubinove ustnice, sunčane oči i bronČano čelo. Na tu pomisao caklilo se je njezino sniežno, kristalno biće, kao da se pahuljice sniega približuje razplamsana zublja. Kralj je Sjever zabrinuto promatrao svoju jedinicu i tražio, da je razveseli i da je raztrese. A sve je bilo uzalud, niesu nju više veselile ni sniegovite haljine ni plaštevi od srebrne filigrane ni dragocjeni mahovinski sokovi... ništa osim njezine želje, njezine veličajne čežnje, da svoje pamučno čelo nasloni na ustnice, koje su slične onom kamenju iz daleke zemlje. Pa kad ju jednom zabrinuti otac zapita, šta je mori, uze ona najljepši od onih rubina i stavi ga na svoje srdce. Ono crvenilo prodre njezinom nutrinom i Sjever mogaše vrlo dobro čitati, šta je u srdcu njegove jedinice.

Zalud su mudraci svjetovali zaljubljenoga otca, da ne sluša nesmotrenih želja svoga djeteta: on nije mogao odoljeti, nô odluči, da će kraljevna u bogatoj pratnji posjeti njegova brata i prijatelja Juga. Bio je on uvjeren, da će kralj Jug paziti na kraljevnu, kao da je ona njegovo diete. Vjerovao je on nepokolebljivo u Jugovu ljubav. Sam nije mogao da prati svoje mezimče, al će za to njegov uzdah slieditì nju dolje, dolje, na dalekom putu.

Kad se pročulo na dvoru kralja Juga, da dolazi Sjeverova kći, započeše burne pripreme za veliki doček. Tri dana gostit će Jug krasno Sjeverovo diete, a ta tri dana moraju biti tri krila razkošnoga veselja. Mladi kraljević, kad je za to doznao, ciknuo je od pomame, ta ćutio je on neprestano, od dana svoga ozdravljenja, ledeni pokrov, koji je tištao njegovo srdce.

*

Vijugala se duga, biela pratnja Sjeverove kćeri prodoljem i uvala-

ma Jugova kraljevstva. Na bielom pitomom medvjedu, okružena najvjernijim robovima, ide Sjeverova kći, odjevena u bielu caklenastu haljinu, obšivenu hermelinovim krznom, polivenu skupocjenim lišajevim uljem. Čarape su njezine od čiste nježnosti i golubova perja, bliedo-maglene kose omotane u srebrn mosur, azurno-mliečni oboci u ušima, a oko vrata niz krvavih rubina, donesenih iz daleke zemlje, od kojih se nekakva prozirna rumen hvata njezinog bliedog lica. Nad ustnama se savijaju dvie linije, koje se kraj očiju spajaju u lagani posmieh zadovoljstva. I čudjaše se ona tom novom svietu, kojim je prolazila. Velike šume, a u njima pjevaju ptice, široka polja sa žitom i voćem, modro nebo, mirisni zrak, a najpače divno cvieće od sto vrsta i od sto mirisa. I dragovoljno bi se ona kod svakog zaustavila i mirisala ga, da nije neukrotive želje, koja ju goni dalje. A obnoć je još ljepše. Na čistoj vedrini trepte zviezde, ko nekakve daleke oči, žubore potoci, riče i zavija zvjerinje, a sviećnice lepršaju oko nje i u travi, da bi se ona vrlo rado kod svake zaustavila i svaku promatrala, kad bi joj bilo moguće obuzdati želju, koja ju goni dalje.

I jednom baš je svanjivalo. Krasna južnjačka zora. Nebo je bilo uprav onakovo, kakova ga je ona nekada gledala u svojoj mašti u svom kraju, kad je čeznula za ovim svietom. A u daljini vidjelo se nešto tamna, što se je približavalo, povećalo i postajalo svietlije. Bijaše to ogromna pratnja Jugova sina, koji eto izlazi pred svoju odličnu gostinju. Napokon počelo se i razaznavati, šta je to. Na jasnom nebu odrazivahu se obrisi konja, deva i čeljadi, a medju njima o prvim sunčanim zrakama blieštilo je oružje, kovče i pusat na konjima. Sjeverova kći gledala je samo u to mjesto, a nije opazila kako se je veliko sunce, kao upaljen disk, diglo visoko. Njezino oko sliedilo je samo njezinu želju. I ona u svoj toj orgiji sunca i

rumenila, izgledaše blieda i prozirna poput asfodela. I kraljević se je skoro približio. Eno — ona ga vidi, prepoznaje ga. Jaše na vatrenu konju, visok, jak, rumen. Oči njegove pune su života i snage, na vjetru, na uzdasima kralja Sjevera, leprša njegova modra-ocalna kosa, o ramenu mu visi purpurni plašt, iz otvorene kašmirske rubače vide se njegova zagasito-rumena prsa. Na nogama mu crvene čizme sa zlatnim mamuzama, o pasu mač s balčakom posutim draguljima, o desnom boku marama s čipkama i duhankesa s biserjem. Na glavi nosi krunu, koju do toga dana nije vidio niko i koju je u Golkondi kovalo i kitilo desetoro zlatara. I bliešti od sjaja dragulja i ljubavnih rieči, koje je na njenom podanku dao urezati dobri kralj Jug. Kraljevićeva je pratnja takodjer bogato i razkošno nakićena — al blieda Sjeverova kći sve te razkoši ne vidi. Njezin se pogled savio o one krvave kraljevićeve ustne, koje gore kao pomama. Eto, to su

te ustne, za kojima je ona toliko čeznula, to je gdje će njezina duša položiti svoj uzdah. I neka ugodna toplota prostruji kroz njezino kristalno tielo. Bijaše joj ko inju na igličastom granju jele, pod kojom prozebli čobani naložiše vatru.

I sjahaše oboje i podjoše jedno drugomu u susret, on kriepko i žarko, ona lagano i podatno. Dubok i vruć zagrljaj kraljevićev omota njezino tielo, koje se za čas raztopi kao pahulja sniega na toplom čovječjem dlanu. U ruci kraljevića ostade samo niz orošenih rubina.

*

Kad se je za to čulo u Sjeverovu kraljevstvu, grozan jauk zavitla čitavim predjelom, i još danas ne prestaje. To kralj Sjever, nevoljni otac, huji drevnim prašumama svojim i lomi prastare omorike i čupa stoljetne jele. Na granici svoga kraljevstva podigo je visoke planine, pokrio ih sniegom, a prolomio ih gudurama i ždrielima, kroz koja se

provlači u Jugovu zemlju i srdit nabacuje se zviždukom i vijavicom. Jug ga dočekuje na svojoj medji i neriedko se uhvati u koštac sa svojim nekadanjim prijateljem, a sada očajnim susjedom.

VESELI JANKO

NOVELA

Imao sam u nutarnjem gradu mali stan i držao sam momka, koji je morao, osim podvorbe i nadzora, baviti se i kućanstvom. Najprije sam imao nekog Kranjca, Joška — koji je doduše bio vrlo marljiv, neobično se često Bogu molio, a još neobičnije moj konjak volio. Konjak, cigarete i misa svake nedjelje to su bili jedini principi, kojih se je stalno držao. Doduše radi njegove nedjeljne mise, morao sam ostajati duže u krevetu nego li sam običavao i čekati dok se Jošku povrati iz crkve — ali to me nije smetalo. Njegova kriepost podržavala je moju lienost! Ali što je on srkao moj francuzki konjak, kao da je mlieko, i što je upravo razsipno pušio moje egipatske cigare, to mu nisam mogao oprostiti. I kad sam jednog dana imao neku posjetu, pa htjedoh da je ponudim čašicom konjaka — to me je prazna boca tako razbjesnila, da sam sa svojim Joškom odmah pre-

trgnuo sve diplomatske i ine odnošaje i bacio ga van. Mislio sam doduše sad ću se i nedjeljom dizati kao i u druge dane, al ne će moj konjak tako brzo izvjetriti. I čim je Joško izišao iz moje kuće, izađe već i moja anonsa u novinama:

»Traži se za jednog gospodina u gradu spretan momak, vesele ćudi, neporočan i pošten. Priupitati se Široka ulica I. kat, vrata 6. Od 3—4 popodne«.

Još istog dana, između tri i četiri sata po podne, zazvoni netko na vratima. Ja se izvučem lieno iz svog naslonjača i otvorim.

— Molim, treba li ovdje momak?

— Uđite samo — rečem ja i preda mnom stade malen, al plećat mladić, vanredno velike glave, usred koje frnjio je u zrak sitan liliputanski nos. Zelene oči, koje su se pametno smješile i lukavo migale.

— Pa kako se zoveš?

— Ja se ne zovem nikako .što bih ja sam sebe zvao! Drugi me zovu, a kad me zovu, vele mi Janko!

— Hm! Ti se rado šališ?

— Pa vi tražite momka vesele ćudi. A ja sam baš vesele ćudi. Ja se smijem i kad spavam.

— A gdje si dosad služio?

— U jednoj gostioni godinu i pô, a onda kao podvornik u jednoj pisarni.

— Pa zašto si otišao?

— Iz gostione su me poslali, a nisu me ni pitali. Tamo je bio jedan kelner, koji je htio biti mudriji od mene.

— A to nije moguće?

— Pa gdje bi bio jedan kelner pametniji od Janka! A iz one sam pisarne sâm otišao. Kad bi, brate, u podne i u veče odanle izašao, bila mi je glava od onog klapanja kao badanj! A ja nisam konj, da to duram, ja sam Janko!

— E pa imaš li papire, Janko!

— Pa imam. Evo ih. Evo krštenica — evo domovnica — evo svjedodžba dobra ponašanja, evo moja vojnička, a evo službena knjižica.

— Drugih papira nemaš?

— Imao bih ja radije druge nego te — al ne će nitko, da mi ih da.

— No — dobro je, Janko. Hoćeš li ostati kod mene?

— Pa hoću. Mi ćemo se dvojica dobro slagati: ja ne zahtievam puno.

— Al ja da!

— E pa hvala Bogu!

Janko je čudnovato izgovarao svoj interkalar: hvala Bogu. On bi te dvie rieči nekim tankim, pjevuckajućim glasom vanredno hitro izrekao kao da je jedna: hvalabogu. Osobito je spretno znao zapjevuckati ako je što skrivio — i onda je moj gnjev za čas ublažio i morao sam se i na silu nasmijati.

— Prije svega moraš sve čisto držati i sobe i predsoblje i kupaonu. Zatim moje cipele i moju robu. Moj brijaći stroj — no, već ću ti sve pokazati. To je Joško sve liepo znao.

— Joško, molim — a tko je taj gospodin?

— Momak, koji me je do jučer služio.

— Pa što je s njim? Zašto ste ga odpustili, kad je tako valjan bio?

— Pio je moj konjak i pušio moje cigarete!

— Eh — sigurno ste ga slabo plaćali.

— I nisam. Hranu i stan i svaku inu potrebu, a uz to 50 kruna mjesečno. Je l' tebi toliko dosta?

— Meni ćete dati isto toliko, al valja još da prebacite 10 kruna za konjak i cigarete, pa ne ću u Vaše dirati.

— Pa to je pošteno. Al znaš: uzmeš li i samo jednu moju cigaretu il popiješ li i suzu konjaka, možeš slobodno i sam otići.

— Amo ruku, gospodine!

Janko pruži svoju ruku, koju sam ja i nehotice primio. Kao da smo napravili pogodbu za život

I Janko je bio uzoran momak.

Sve se sjajilo u kući kao sunce. I podovi, i stakla, i sudje u kuhinji i kupaona i mjedene ručice na vratima. Moja je roba bila u redu, da

nije ni najpedantniji gigeri mogao više zahtievati: izkefano, izpeglano, u ormaru povješano — sve kako treba. Moje cipele se blještale, moje kravate izgladjene, moj brijaći stroj očišćen i osvietlan. Knjige su bile sve na svom mjestu, papiri u podpunom redu. Je li što uzfalilo ili se poderalo to je Janko odmah nabavio ili odnio na popravak. Je li nestalo kolonjske vode ili sapuna ili bilo što — to je opet ponovo bilo tu u svoje doba. Meni nije nikad trebalo reći: — Janko, fali ovo ili ono! — Janko to treba naručiti! — Ono dobaviti — Janko je sve vidio i sam na svoju ruku uredio. Za sve male potrebe dobio je od mene nešto novaca i trošio, a kad mu je ponestalo, tražio je ponovo, a račun za potrošeno polagao. U jednu rieč bio je Janko uzorni redatelj i kućanik. Al koliko je to sve bilo vanredno liepo, još su ljepša bila njegova moralna svojstva, koja su kod jednog sluge nenaplativa. Moj Janko je bio diskretan, kao diplomat. Lukav i spretan i hitar kao redarstveni činovnik. A odan i vjeran kao pseto. Sva ta njegova svojstva, u kratko vrieme njegova boravka kod mene, upoznao sam u vrlo mnogo prilika. A kako je on u svakoj zgodi upotrebljavao i svoj sjajan humor, to sam ja pri tom dvostruko uživao, kao što sada dvostruko žalim gubitak toga vanrednoga momka. Više puta znao bi se naći kod mene koji znanac. Ja nisam trpio dugih posjeta — osobito ne mužkih. Svi moji prijatelji su pametni i čestiti ljudi, al me većinom malo zanimaju, t. j. rado sam s njima neko vriemè u kafani ili gostioni. Ali debatirati s njima po čitave sate o ovom ili onom problemu, o ovoj il onoj ideji, o ovom ili onom umjetničkom pitanju — to nije za moje živce. Ako mi se uzhtije što pobliže znati o tim stvarima, radije ću uzeti dotične knjige i čitati o tome onoliko koliko hoću da znam. Za to su za me većinom svi mužkarci — osobito oni pametniji — sami sebi

gnjavatori. I ja njihovo družtvo slabo volim.

Kad bi me jedan takav gnjavator mučio, ja bih se koprcao ko bosonog pop na žeravici, a moj Janko je imao za to bistar pogled. Zavirio je u sobu, donio svježe vode, izpraznio zdjelicu, gdje se bacaju izpušene cigarete, vidio moje kiselo lice i poslije malo zvoni moj brzoglas. Zvoni kao mahnit.

— Spremno! Tko je tamo?

— Vi ste sigurno zaboravili na današnju sjednicu — molim, izvolite odmah ovamo.

— Sjednicu — kakvu sjednicu? I pričini se, da ja poznam taj glas na brzoglasu stanem tražiti u pameti, tko bi to mogao biti.

— Al bože moj — sjednicu, neka đavo odnese toga gnjavatora, bacite ga van, jer ako ne ćete vi, onda eto mene tamo, pa ću ja!

To je bio Janko. Sišao je dolje u kafanu ili u kakav brzoglasni automat i na taj način — hoće da me rieši mog pauka.

Sjajan je bio Janko sa mojim vjerovnicima. On je točno znao za moje financije. Znao je koliko se može platiti i koliko ne može. Obično bi nas dvojica na početku mjeseca držali financijsku sjednicu i tu se je zaključilo šta se ima učiniti i je li možda potrebna kakva financiska operacija ili ne. Više puta bilo je nužno prizvati pomoć, ugodnu al skupocjenu pomoć mog najboljeg prijatelja Samuela Weisswassera, i on je onda pružio dvije, tri modre lepirice, a mi njemu naše ime, koje će prije izčeznuti iz poviesti nego iz njegove ladice. Jel' dakle bilo potrebno Weisswasserove pomoći, trknuo bi Janko do njega i sve je opet bilo u redu. Život je bio sve to kraći — a kamati sve to duži! Sreća — što jedno drugog prestići ne može! Samuel Weisswasser bio je jedini, koji nije dodijavao. On je čekao i čekao, mjesece i godine, i bio zadovoljan sa svakom mrvicom, a kad je god trebalo: »Trči Janko, do kuma Samuela, ako Boga znaš!«

Al drugi su nam do zla Boga dodijavali. U jutro i na veče. U svako doba dana. Kao muhe. I nisi ih se mogao otresti. Al Janko je i tu našao pomoći. On je znao po zvoncu je li pred vratima listonoša, ili ugodna posjeta ili gnjavator, ili račun ili ovrhovoditelj. Ja još danas ne mogu da pojmim, kako mu je to bilo moguće i u čemu je stajala ta njegova psihologija električnog zvonca. Čim bi zazvonilo — on bi odmah rekao: — »Aha -- ne ćeš bogami unutra!« I ne bi otvorio. A ono zvoni još jednom. A on ni mukajet. Pa još jedanput. A Janko se ne miče. I onaj pred vratima, sa svojim računom u rukama, ode.

— Doći će on sutra opet — reče Janko. — Al onda će me čuti.

I zbilja, sutra oko osam sati opet onaj isti. Janko ga odmah prepoznao, pustio ga je, da zazvoni još drugi i treći put, a onda otvori:

— Što želite?

— Molim, ovaj saldirani račun —

— Jučer ste bili ovdje, pa vam nismo otvorili, to znači, da ćemo platiti kad nas bude volja. Uobće moj gospodin plaća samo onima, koji mu ne dodijavaju —

— Ali to je već stari račun —

— Naši su računi svi stari —

— Moj gazda ne će da više čeka.

— Gospodaru je svejedno, hoće li on čekati il ne čekati. Mi njega ni ne silimo nato. Pozdravite ga puno i recite, da ćemo platiti kad nas bude volja.

— Al on će na sud!

— Pa hvalabogu! — zapjevucka Janko.

— To on želi nikad ne vidjeti svoga novca!

I izgura onoga s računom napolje.

Najoriginalniji je bio moj Janko, kad bi se pojavila koja moja »stara ljubav«. Tu je imao sasma blaže tonove nego za »stare račune«.

— Haaa — ljubim ruke . . . ljubim ruke . . .

— Je li gospodin doma? ...
— Molim — nije. Odputovao je —
— Odputovao? Kada?
— Juče u jutro —
— A ja sam ga sinoć vidjela u kafani Opera —
— Znam, znam — to se i meni jedamput dogodilo — to je neki gospodin od francuzkog poslanstva: slični su jedan drugom ko jaje jajetu ...
— Vi ste glupan!
— Hvalabogu!
— Ja moram govoriti s gospodinom —
— Izvolite — ako ga nadjete, govorite s njim do mile volje. On je sad u Mletcima!

Ona pođe, pa da će unići u sobu, a Janko preda nju.

— Što želite od gospodina?
— To su moji i njegovi posli.
— Molim i moji. Ja uobće vodim sve njegove poslove. Ja kupujem, naručujem, sklapam ugovore, vodim račune, riešavam obveze ... Molim, recite mi Vaš slučaj —

— To je posve intimna stvar ...
— Razumijem: Ljubavi ili novca! Reče lukavo Janko. — Al mogu vam odmah reći, da moj gospodin u ovaj čas nije ni pri novcu ni pri ljubavi.
— Onda nije odputovao?
— Ta vi ste ga vidjeli sinoć u kafani Opera!
— To je bio sekretar francuzkog poslanstva.
— Onda je moj gospodin u Mletcima.
— Zar je zbilja odputovao?
— Jest — jučer u jutro!
— S kim?
— Sam. On uviek putuje sam.
— On nikad ne putuje sam. Lažeš!
— Hvalabogu!
— I kad je samnom putovao, uviek je rekao slugi neka reče, da je odputovao sam.
— A bi li vam drago bilo, da je na čiji upit momak rekao, da ste vi s njim odputovali?
— No — i to bi trebalo!
— Dakle? On je odputovao sam i — basta.

— Jeli plavka ili crnka?

— Sam!

— Jeli debela grofica ili ona mršava glumica?

— Sam!

— Je li ona ima svoj samovoz ili se doveze u taxametru?

— Sam!

Ona se nakostruši kao kvočka i htjede mu na oči skočiti, zatim se presjeti, otvori nervozno svoju torbicu, izvadi jedan petokrunaš i dade ga Janku. Janko uzme petokrunaš i reče u istom tonu kao prije, samo ponešto tiše:

— Sam!

Ona ga pogleda biesnim pogledom, i turi ponovno ruku u torbicu, nadje deset kruna i pruži mu ih. Janko uzme prostodušno novac, turi ga u džep od prsluka i mignuv malko svojim zelenim očima, skoro nečujno reče:

— Sam!

A nju kao da je guja ujela. Zapiskuta nešto kroza zube, turi Janka što je jače mogla, otvori vrata i

izleti kao mahnita napolje. Dok je išla niz stepenice čula je za sobom bezobrazno Jankovo cerekanje, koji se je valjao po podu i pucao od smieha.

Kudikamo milostiviji bio je Janko prama mojim »ugodnim posjetama«. Tih, naravno, nije bilo tako mnogo i često kao »starih računa« — al ipak nekoliko puta u mjesecu imali smo svetčane dane. Ja bih iz jutra u koledaru na mom stolu zabilježio dotični dan crvenom olovkom i Janko je znao što to znači. Svetčan dan!

Za tu prigodu Janko je čitav stan još jednom pregledao i uredio. Izvadio potrebite čaše i čašice, posudje i ino orudje. Stavio u led bieli bordeaux i crno pivo. Napravio najsladokusnije sandwiche — dobavio hladnih jela i voća i poslastica — napunio bonboniere sa najizabranijim pralinés. Porazmjestio po vazama cvieća: dabome — današnji je dan crveno zabilježen u koledaru — svetčan dan!

I prije nego je »ona« došla, u čiju je čast i slavu sve to bilo priredjeno, preobukao se je moj Janko u svoje stajaće odjelo, stavio biele rukavice, obrijao se — i čekao da zatapkaju po stepenicama njezini sitni koraci. Ona nije trebala da zvoni: Janko je bio tu i na vrieme otvorio vrata. Ja sam se odmah pojavio i skinuo sa njezinih ramena ogrtač i bacio ga ukočenom Janku na glavu, koji je uviek u tim zgodama izgubio prisutnost i gutao očima ono nadošlo dražestno čeljadešce.

— Što zuriš tako — divljane!

— Pa imam i u što, gospodaru!

I mi smo, smijući se, ostavili Janka u predsoblju, koji je malo zatim šmignuo iz kuće. Nestalo ga netragom. Ja sam upravo nešto zaželio i zvonim, zvonim, a njega nema. Na jednom razbjesni se brzoglas na mom stolu.

— Spremno!

— Ovdje Janko!

— A molim te, gdje te je vrag odnio!

— A što ću Vam ja? Sve sam podpuno uredio, ništa ne fali i zahvalite Bogu, da Vas nitko ne smeta!

— Ako tkogod zazvoni?

— Ne bojte se: ustavio sam ja zvonce, a u ostalom ne treba da otvarate.

— A gdje si ti sada?

— Današnji je dan i u mom kolendaru crveno zabilježen. Sluga ponizan! Drrrrrin!

Tako je bilo prvi put kad ja imadoh »ugodnu posjetu« i tako je i ostalo. Janko je dočekao moju gošću i onda umakao. Kamo je otišo, nije nikad pripoviedao, dok ga napokon nisu prilike prisilile, da oda svoje tajne putove.

Kad je ono prije par mjeseci buknuo rat, morade i Janko pod pušku. On je preklani odslužio svoje godine u topničtvu i sad je eto došla hora, da se izkaže i proslavi. Žao mu je bilo mene, al bio je kao malo diete, sav se pomamio od veselja, kad je

čuo da će u rat. Ono malo dana što je još bio kod mene nije o drugom govorio nego o topovima i Rusima i Kozacima, o Beogradu i Petrogradu — a Bog bi znao o čemu sve — i ni zašto se više nije brinuo. Poludio od radosti! Moje kućanstvo zapustio, moj brijaći stroj ostao neopran, nestalo je kolonjske vode, a jednu čitavu noć ostavio je da gori električno svietlo u kupaoni.

— Janko, pokvario si mi brijaći stroj —

— E pa hvala Bogu!

— Janko, a gdje je kolonjska voda — sad moram opet po sate čekati —

— Pa hvala Bogu!

— Janko — ti si bogami poludio, evo čitavu noć gori svietlo u kupaoni!

— Hvalabogu!

I tako je išlo redom. Janko nije imao više ni zašto smisla. Čim je tko zazvonio, odmah je otvorio, primao stare račune, puštao gnjavatore neka sjede do ponoći, »stare

ljubavi« su doznale s kim sam bio na putovanju — jednom riečju Janko nije više Janko. On se je jednostavno vrtio gore dolje, pjevuckao vojničke pjesme i jedva čekao da se krene na granicu.

I napokon je došla zapovied. On je došao sav blažen u moju sobu i reče:

— Gospodaru, sutra polazimo, sutra na večer. Al čujte me. Ja znam dobro, da sam Vas kroz ovo zadnjih malo dana hrdjavo služio, al Vi ne znate kako je meni. Moje je srdce pomahnitalo od veselja i ja ne mislim nego na svoj top. Al ako se zdrav i živ vratim, nakon što smo smrvili neprijatelja, obećajte mi, da ćete Janka opet k sebi uzeti.

I kad mu svetčano obećah, onda on izvadi iz džepa 400 kruna i zamoli me nek mu šaljem materi, siromašnoj neki starici u Slovačkoj, svakog mjeseca, dok se on ne povrati, po petnaest kruna. Ako pogine, nek joj pošaljem sav novac, a njegov kovčeg u kome, osim njego-

ve robe, ima još i srebrna ura sa zlatnim lancem i jedan zlatan prsten, nek predam nekoj Berti S., koja stanuje u toj i u toj ulici.

Pa završi:

— A sad me pustite da se večeras proveselim sa prijateljima, jer sutra u jutro moram biti u vojarni.

— Jok, Janko! Večeras te ne puštam. Večeras valja, da si moj gost. Spremit ćemo ovdje gospodsku večeru, zovni slobodno sve svoje prijatelje — pa ćemo da se proveselimo. Nek se sjetiš, bude li ti ikad na bojištu težko, svoga gospodara!

Janko je bio očito ganut mojim priedlogom, al se nije ufao da ga prihvati. Počeše se iza uha i reče:

— Al gdje bi Vi, gospodaru — moje prijatelje, znate... ima ih mnogo...

— Ta nema ih stotina!...

— Al znate — nisu oni za Vas... ja ne bih htio...

— Zašto oni ne bi bili za me! Pa ti napravi u kuhinji — pa se gostite!... Koliko vas ima?

— Al nije puno — nego —

— Koliko?

— Četiri — ali...

— Al ja hoću, da ste svi moji gosti — ti i tvoja četiri prijatelja —

— Nisu to prijatelji —

— Aha — sad razumjem, to su one s kojima si slavio dane, što su u tvom koledaru crveno zabilježeni — je li?

— Jest!

— Pa mahom četiri... To si gori nego kakav paša!

— Pa hvalabogu!

— Napravi dakle večeru za šestero. I upravo onako kako si to za me priređivao, kad sam imao goste. Ni bolje ni gore. Nek se zna, kad je moj Janko išao u vojsku. I u sedam sati nek bude večera.

— Jok — to ne može da bude! Prije deset — nikako!

— Zašto?

— One su u poslu —

— Aha — znam, i one pripadaju služećem staležu!

Pa dobro — onda u deset!

Ja sam se nešto dulje zadržao vani i moglo je biti četvrt iza deset kad sam došao kući. Jankove su gošće bile sve sakupljene — al još se nije počelo jesti: čekalo se na me. Janko je bio sve to gospodski uredio. Razne sandwiche, hladne piletine i teletine, gušćje džigerice, šunke i jezika, salame i kobase, talijanske šalate, majoneza, sira, kaviara, sladkiša, makrona, pralinés i koješta još. U karafama crnog vina i likera, a u bocama bielog bordeauxa. Ni bolje ni gore nego li za moje goste priredjivano!

E pa »hvalabogu«!

Janko ide u vojsku — pa u sto dobrih časa! Kad sam u sobu stupio, digoše se sve četiri dame, koje su »gemütlich« sjedile u mojim klubskim foteljima. Janko stupi malko na stranu i stade, da mi predstavlja svoje prijateljice:

— Ovo je moja tetka Mariška. Ona je iz moga sela i njoj morate zahvaliti, što ste Janka ikad upoznali. Mene je teta Mariška nago-

varala, kad odslužih soldačiju, da ne idem natrag u selo, nego da potražim službu u gradu. Iz početka mi je išlo težko, al teta Mariška je pomogla. Nije me nikad zapustila i ja joj to ne mogu nikad zaboraviti. Pa i ako je naš odnošaj, kako se ono veli, platonski, to mi je vrlo milo, što je i ona ovdje s nama, pri ovoj oprostnoj večeri.

Mariški su zasuzile oči od ganuća i ona se usekne. Mogla je biti dvostruko starija od Janka, a gojna i rumena za dvije druge. Kako sam zatim doznao, bila je ona faktotum u jednoj pučkoj gostioni u predgrađu, udana za nekog kočijaša, koji je također morao u vojsku, al kog je lagše pregorjela nego Janka.

— Ovo je moja kuma Roza — nastavi Janko i pokaza na drugu žensku, koja je bila mnogo mladja od Mariške, visoka, odjevena sa nekom pretenzijom elegancije, sa zlatnim lancem oko vrata i lepezom u ruci. — Ja i njezin zaručnik dobri smo prijatelji i, pošto je on morao

u službu van grada, to me je zamolio, da držim jedno oko nad njegovom Rozom. Ja sam kadkad držao i obadva! Roza je gledala blaženim pogledom na Janka i kaćiperila se, osjećajući se glavnom osobom u tom trenutku, i, tobože u neprilici, hladila se lepezom.

— A ovo ovdje je moj križ — Berta! — pokaže Janko na treću, prilično ružnu, žensku glavu. — Ona je mater moga sina i čeka, da ja na glavu panem i da je oženim. A zna vrlo dobro, kako nas je gusta tmica sastavila — a bieli dan nas za uviek razstavio. Nego ne ću da o tom pripoviedam. Nek je i ona dobro došla u ovaj čas razstanka — tim više što će ovdje imati prilike, da vidi onu, koju ću ja povesti k oltaru, ako se živ i zdrav iz rata povratim.

Pri tim riečima pokaza Janko na najmlađu od onih ženskih. Nešto maleno, crno, spretno — živih očiju i nemirnih kretnja.

— A to je evo moja Matilda!

Matilda je ženirana spustila oči, Berta je stisla zube i šake, Roza se je nervozno uzbibala amo tamo, a Mariška je izgubila ravnotežu i pala u klubski naslonjač.

— Sad znate sve, gospodaru!

Ja sam međutim opazio ozbiljnost položaja i svakoj ljubazno stisnuo ruku i doviknuo Janku:

— Prije svega čašicu likera, pa da se napijemo u tvoje zdravlje!

Janko nalije benediktinca.

Izpismo i posjedasmo. Zabava je tekla prilično hladno. Jelo se je i pilo bez zanosa. Najviše je govorila Mariška. Pripovijedala je o Janku, dok je još bio dječakom, tamo gore, u svom slovačkom selu. Bio je huncutom, da mu nije bilo ravna. Starcima je razbijao lule, a curama lonce sa ružmarinom. Ali ipak svak ga je volio. Poslušao bi svakoga, hitar kao striela. A svoju mater pazio je iznad sve na svietu. Gdjegod je krajcaru zaslužio, nosio je njoj. I znao je Janko dosta zaslužiti, jer

Započe tiho, pod glasom, sve u jednom tonu i samo jedan motiv, je tako liepo pjevao svoje slovačke pjesme, da se je svakom srdce topilo u njedrima. Kad mi to čusmo, a mi Janka nek zapjeva. I Janko zapjeva.

pa onda stade da varira, sad jače, sad tiše, sad hitrije, sad polaganije. Onda je naslonio glavu na naslon, zatvorio oči — pa čitavu pjesmu iz početka pojačano i strastvenije. Niko ne zna koliko je bilo blage tuge i dirljive slutnje u ovoj pjesmi, a koliko topline i nježnosti u ovom slovačkom momku!

One četiri ženske ćutale su naokolo i slušale ganute, a ja sam zaboravio podpuno na groteskni slučaj, koji nas je ovdje sakupio, i živo stajao pod dojmom one priproste plemenštine i prostodušne otmenosti, koja izbijaše iz Jankove rodne pjesme. Pomišljao sam na onu siromašnu staricu, kojoj ću mjesečno slati petnaest kruna, kao prikaz njezina sina, koji bogzna hoće li se više živ

povratiti. Divio sam se ovom nepokvarenom, a ipak toli željnome života srdcu, koje ne može da se odkine od onih, prama kojima se je bilo rad česa osjećao dužnikom, pa ih eto u posljedni čas, prije odlazka u nepoznato, oko sebe sakupio. I gledao sam u pameti mog Janka, kako će on sutra istom ljubavi i pažnjom svjetlati svoj top, kao što je svjetljao moju srebrninu i kako će vedrim humorom i drzovitom srdačnošću dočekati Ruse i kozake, kao što je dočekao moje vjerovnike i napastnike... I napokon presta Jankova pjesma. On otvara oči, pogleda nas i razbije odmah štimung.

— Gle, vi se snuždiste kao da je moj ukop! Al ja toga ne ću! Ja hoću, da se veselim — ja idem cara služiti, pa nemam zašto da tugujem!

Pa izvuče odnekle harmoniku, uhvati nekoliko akorda i započe nekakvu uličnu pjesmu tamo sa predgradja. A Mariška prihvati. Pa i one druge sve. I Berta. Al rieči su

bile preokrenute: rugalica na kralja Petra i na cara Nikolu.

I postade družtvance razuzdanije. Kucale su čašice, padale su šale i križao se smieh bez prestanka. Janko je bio razuzdan i dobre volje kao nikada. Dražio je neumorno one četiri ženske glave i iza svake primjedbe udaralo je čitavo družtvance u grohotan smieh. Iz tih primjedaba izbila je po koja intimnost na površinu, a Janko je uživao u svojim zlobnim indeskrecijama, koje su namrštile čelo ili izbile rumen sad kod ove sad kod one ženske. Al sve su ipak mirno podnašale njegove bockalice, sve, samo ne Berta. U njoj je uobće čitavo večer kuhalo. Susprezala se je koliko je mogla, a napokon je u njoj prekipjelo. Ne toliko radi onog što je Janko govorio, koliko radi Matilde. Bjesnio je u njoj ljubomor, i svaki put joj skočila krv u glavu, kadgod je Janko bio s Matildom prijazniji nego s drugima. Je l' uzeo njezinu ruku, ili je pogladio po glavi il se napio

iz njezine čašice, Berta bi se uzbibala kao drhtavica na hladetini.

Janko je to dobro vidio, pa se je naumice mazio oko Matilde. Sio je uza nju, naslonio glavu na njezino rame i žmirkao na Bertu:

— Berta, nemoj se srditi: poružnit ćeš!

A Berta tek da ne plane.

— Berta, da je sunce grijalo, kad smo se mi sastali, ne bih te bio nikad poljubio!

A Berta se uzdihala i stiska šake.

— Berta, hoćeš doći na moj i Matildin pir? — i pri tom pomilova Matildu po obrazu.

A Berta skoči kao divlja mačka i sa obje ruke uhvati biesno Matildu za kosu i stade da je čupa. Mi se brzo bacismo medju njih i težkom mukom ih razdielismo. A onda poletješe grdnje i psovke.

Ja sam bio na sto muka. Bila mi je neugodna sva ta galama, jer sam se bojao, da ne dođe pazikuća i

redarstvo. Napokon mi uspije umiriti ih, a Janko će mi onda:

— Vidite gospodaru — ja sam Vam rekao, da one nisu dostojne vaše dobrote. Mi bi se bili sastali u krčmi, pa kad bi Berta podivljala, redarstvo bi je umirilo. Meni je žao, da ste se morali razočarati! Ali ja nisam kriv!

Zatim se okrene svojoj družini:

— A sad marš kući! U vaše kuhinje, lonci neoprani!

I domala je u mom stanu zavladao mir. Tek sa ulice dopirala je galama, koju je pravilo burno družtvance. I razumio sam: one se putem opet zavadiše: htjele su se poklati rad toga, koju će Janko kući odpratiti!

Kako je kavga svršila — ne znam. Janka nisam više vidio: on je sutradan krenuo na bojno polje.

Poslije nekoliko dana, kad su već dolazile prve pobjedne viesti sa bojišta, dodje mi jedna dopisnica:

— Dragi Gospodaru! Evo me daleko iza granice — Bio sam dosad u tri bitke. U sve tri smo pobiedili. Lašnje je Rusima izaći na kraj nego sa onim kuhinjskim loncima, što sam tamo ostavio. Mi smo ovdje svi dobre volje, a Janko najviše. Ja i moj top uviek jedan uz drugoga kao dva pobratima. Galamimo i pjevamo sve u šesnaest, a koga zadimimo, tome nije do pjevanja. Nadam se, da se ne ćemo tako skoro vidjeti, a griehota bi bilo, da ta zabava tako brzo prestane. I Vama bi se amo svidjelo: ovdje nema ni starih računa, ni gnjavatora ni ženskih glava. E pa hvala Bogu! Pozdravlja Vas

Vaš pokorni sluga
Janko.

Al Jankova se želja nije izpunila: mi smo se vidjeli prije nego se je on nadao.

Pred par dana zazvoni moj brzoglas i priobćiše mi iz bolnice, da Janko leži ranjen i da me želi vidjeti.

— Rana se je dala na zlo — reče onaj isti glas — morao je biti operiran, al težko da će preboljeti.

Ja sam sav protrnuo od ganuća i odvezoh se odmah u bolnicu.

Janko je ležao sam u jednoj maloj sobici. Glavu je pokrio nekakvom čudnovatom šubarom, a brada mu je bila dobrano narasla. Uz njega je bila jedna milosrdna sestra, Berta i nekakav bućoglav dječarac od koje dvije, tri godine. Njegov sinčić.

Blied i iznemogao, nasmieši se umornim posmiehom i reče polagano:

— Hvala vam, što ste došli!

Ja sam htio, da upitam za rane i kako ih je zadobio, al on mi ništa ne odgovori. Htjede — al nije išlo. Nakon malo reče težkom mukom:

— Sad će doći svećenik, da me vjenča s Bertom. Budite mi svjedokom.

Ja sam malko začudjeno dočuo za tu njegovu odluku, a Janko, opazivši to, reče:

— A što ću, ta imam diete s njom! Da ne moram umrieti, ne bih je, bogme, ženio!

I nasmije se — a u tom smiešku zadrhta lak izraz dobroćudne zlobe.

Nakon male stanke reče opet:

— Ovu šubaru na glavi, uzeo sam onom kozaku, što mi je zadao smrtnu ranu, kad smo se otimali o moj top. Hoću da umrem s njom na glavi!

Medjutim uđe svećenik i njegov pomoćnik.

Berta pristupi plačnih očiju k postelji i prihvati Jankovu ruku.

Iza malo trenutaka bude obavljena ceremonija i svećenik završi.

— Ostanite u miru Božjem. Sad ste muž i žena!

A Janko na to uzdahne, pogleda svojim zelenkastim očima u Bertu i reče rezignirano:

— E pa hvalabogu!

Ja sam čvrsto zagrizao u svoje ustne, a da ne prasnem od smieha.

Onda nastade opet odulja stanka. Janko je nagnuo malko glavu, zatvorio oči i težko disao. Očito je bilo, da je blizu konac.

Naslonim svoj dlan na njegovo čelo. Bio je sav u znoju. On opet otvori oči i pogleda me, sa jedva vidljivim smieškom na ustnama, pa reče:

— Gospodaru — skinite mi, molim vas, šubaru s glave. Mogao bi me sv. Petar uzeti za kozaka, i ne pustiti u raj!

I kako skinuh šubaru s Jankove glave, tako glava klonu na stranu, a oči se zatvoriše. Bilo je za uviek.

Naklada BE-L-KA
Biblioteka liepe knjige
Josip Milković
Zagreb, šufflayeva 1. - Brzogl. 71-29

Tiskara Milana šufflaya, Zagreb,
šufflayeva 28a. — Brzoglas 66-46.